

Het zijn net Nederlanders

Een onderzoek naar de identiteit van de tweede generatie
Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond

MASTER SCRIPTIE MULTICULTURALISME IN VERGELIJKEND PERSPECTIEF

Universiteit Utrecht, augustus 2012

Student: Lotte Lorwa, 0467359

Begeleider: Rutger-Jan Scholtens

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Inleiding	5
Hoofdstuk 1: Marokko, Nederland en de tweede generatie	8
1.1 Marokko	8
1.1.1 Hedendaagse geschiedenis in vogelvlucht.	8
1.2 Betrekkingen met Nederland.....	9
1.2.1 De migratiegeschiedenis van de Marokkanen in Nederland.....	9
1.3 De tweede generatie: de onderzoeksgroep	11
Hoofdstuk 2: Identiteit en identificatie	13
2.1 Identiteit als een sociaal construct.....	13
2.1.1 Significante anderen.....	13
2.1.2 Toegeschreven identiteiten	14
2.1.3 Etnische en religieuze identiteit.	16
2.2 Identificatie.....	18
2.2.1 Functionele identificatie	19
2.2.2 Normatieve identificatie	20
2.2.3 Emotionele identificatie	21
2.3 Primaire en Secundaire identificatie.....	22
2.4 Meervoudige identiteiten.....	24
Hoofdstuk 3: Categorisering	26
3.1 Minorisering; categorisering van het verschil	26
3.2 Minorisering en de invloed op gevoelens van home & belonging.....	28
3.2.1 Home	29
3.2.2 A sense of belonging	31
3.3 In- en uitsluiting	32
3.4 Positioneren van hybride identiteit; institutionaliseren van het verschil?	34
Hoofdstuk 4: Het multiculturalisme debat	36
4.1 Groepsidentiteiten	36
4.1.1 Stereotyperingen.....	38
4.2 Vrijheid.....	39
4.2.1 Culturele vrijheid en agency	40
4.2.2 Common humanity en een gedeeld Nederlands burgerschap	42
4.3 Cultuur.....	43
Conclusie	47
Bibliografie	50
Bijlage	54

Voorwoord

Met deze scriptie is er een einde gekomen aan een zwaar maar zeer inspirerend studiejaar. Niet alleen heb ik veel nieuwe kennis opgedaan, ook heeft mijn onderzoek en het schrijven van deze scriptie bijgedragen aan zelfreflectie en een andere kijk op de multiculturele samenleving, en hoe we daar met zijn allen mee om kunnen, en zouden moeten, gaan.

Het afronden van deze studie was mij nooit gelukt zonder de steun en hulp van mijn omgeving, waaronder mijn lieve moeder en schoonmoeder. Dankzij het vele oppassen op Tara, zonder daar ooit iets voor terug te vragen, heb ik heel wat uurtjes ongestoord aan mijn studie kunnen werken. Hier ben ik hen heel dankbaar voor.

Michael, mijn partner, wil ik erg bedanken voor zijn vertrouwen in mijn kunnen, zijn steun en zijn aanmoedigingen om überhaupt weer te gaan studeren.

Ook wil ik mijn scriptie begeleider, Rutger-Jan, bedanken voor zijn begrip voor mijn situatie als studerende moeder, zijn geduld wanneer ik weer eens een deadline niet dreigde te halen, en zijn motiverende woorden en het geven van de juiste handvaten zodat ik weer door kon, op het moment dat ik het echt even niet meer zag zitten.

Als laatste, maar zeker niet als minste, wil ik een ieder die mij heeft geholpen met mijn scriptie bedanken voor de gesprekken en interviews. Zonder jullie had ik nooit dit onderzoek kunnen doen. Maar niet alleen wil ik jullie bedanken voor jullie medewerking, vooral wil ik jullie bedanken voor de vele mooie, vrolijke, grappige maar ook kwetsbare, zeer persoonlijke en soms pijnlijke verhalen die ik wegens de persoonlijke inhoud lang niet allemaal heb verwerkt in mijn onderzoek.

Bedankt voor het vertrouwen in mijn integriteit als onderzoeker en als mens.

Inleiding

“Wanneer alles goed gaat ben ik gewoon ‘wij’ maar wanneer er iets gebeurt zoals bijvoorbeeld Theo van Gogh dan hoor ik opeens bij ‘jullie’.”

Het wij-zij denken zit sterk verweven in de Nederlandse samenleving. Het citaat hierboven is tekenend voor het wij/zij denken dat bij (negatieve) incidenten naar voren komt en waarbij een individu geplaagd wordt in een hokje van ‘de ander’. Wanneer het gaat over Nederlanders met een Marokkaanse of islamitische achtergrond komt dit wij/zij denken sterk naar voren en wordt er vooral gepraat vanuit het verschil, de focus ligt op de problemen die er zijn met Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond. Er zouden teveel cultuurverschillen zijn. Met mijn onderzoek wil ik een ander beeld laten zien, zoals het beeld dat ik terug zie in het publieke en politieke domein. Voorbeelden zijn Aboutaleb en Dibi, beide actief in de politiek, Bouazza, een gerespecteerd schrijver, Amhali, een bekend cabaretier. En zo zijn er nog vele voetballers, acteurs en anderen die op de een of andere manier deel uit maken van en een stempel drukken op de Nederlandse samenleving. Maar ook wil ik het beeld laten zien dat ik herken uit mijn directe omgeving. Het beeld van Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond die volledig meedraaien in de Nederlandse samenleving, en in Nederland hun plek hebben gevonden. Bekende maar ook, of misschien wel juist, onbekende Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond maken op hun manier deel uit van de Nederlandse samenleving. Via hun werk, hun sociale leven, of op welke manier dan ook zijn zij onlosmakelijk verbonden met de Nederlandse samenleving.

Ik wil niet ontkennen dat er problemen zijn in Nederland waar Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond een aandeel in hebben. Echter waar in het debat de nadruk wordt gelegd op ‘culturele’ verschillen en oorzaken, vraag ik mij af of de oorzaak van deze problemen niet beter gezocht kan worden in sociaal-economische factoren.

Voor mijn onderzoek heb ik mij gericht op de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond. Dit is de tussengeneratie. Voor deze generatie geldt meer dan voor de eerste of de derde generatie het leven tussen, of het leven met, twee werelden. Hun ouders zijn geboren en getogen in Marokko wat terug te zien is in de opvoeding en de sterke band die er nog is met Marokko. Zelf zijn zij in Nederland opgegroeid, en hebben hier onderwijs gehad, waardoor de tweede generatie met beide benen in de Nederlandse samenleving staat. Hoe gaat de tweede generatie hiermee om in relatie tot hun identiteit? En wat betekent dit voor hun plek in de Nederlandse samenleving?

Identiteit is een lastig concept, dat kan bestaan uit verschillende lagen, kan variëren per context en toegeschreven of toegeëigend kan zijn. Ook zegt iemands, toegeschreven of toegeëigende, identiteit niet per definitie iets over iemands thuisgevoel in of loyaliteit aan Nederland. Wanneer het gaat over een plek in de Nederlandse samenleving is het dan ook beter om te spreken over een identificatie met Nederland zoals het WRR (2007) dat doet. Wanneer er wordt uit gegaan van iemands identificatie met Nederland hoeft iemands identiteit als bijvoorbeeld Marokkaan of moslim niet in de weg te staan van een identificatie met en participatie in de Nederlandse samenleving. In deze scriptie ga ik dan ook uit van een identificatie met Nederland zoals het WRR (2007) deze beschrijft. Hieruit voort vloeit de hoofdvraag van deze scriptie;

Op welke manier, en in welke mate, identificeert de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond zich met Nederland, en wat betekent dit voor hun positie in de Nederlandse samenleving?

Wanneer je op zoek gaat naar identiteit, en de manier waarop een individu zich identificeert met Nederland, zal er eerst vastgesteld moeten worden wát identiteit eigenlijk is. Concepten als etniciteit, nationaliteit en het hebben van meervoudige en toegeschreven identiteiten spelen hierbij een belangrijke rol. (Eriksen 2002, Taylor 1995). Ook gevoelens van *home & belonging*, het gevoel ergens thuis te horen of welkom te zijn, hebben invloed op hoe iemand de eigen identiteit ervaart, en waarmee iemand zich identificeert (WRR 2007). Het categoriseren van de Nederlandse samenleving langs etnische lijnen is essentieel voor de manier waarop de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond zichzelf en hun plek in de Nederlandse samenleving zien (Rath 1991). De invloed van het categoriseren van de Nederlandse samenleving volgens etnische en/of culturele lijnen is de rode draad door deze scriptie.

In het eerste hoofdstuk bespreek ik kort de geschiedenis van de komst van Marokkanen naar Nederland, en zal ik de onderzoeksgroep introduceren. Hiermee schets ik de context waar de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond in te plaatsen is.

In het tweede hoofdstuk zal ik ingaan op het identiteitsbegrip en de verschillende processen van identificatie in de brede zin van het woord. Aan de hand van empirische gegevens zal ik laten zien hoe identiteit en identificatie bij mijn onderzoeksgroep tot stand komt.

Het derde hoofdstuk gaat in op het categoriseren van de Nederlandse samenleving langs etnische lijnen, en de gevolgen hiervan voor Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond. Gevoelens van *home & belonging* bij de tweede generatie, welke factoren deze gevoelens vorm geven of beïnvloeden en welke rol vooroordelen en stereotypering spelen bij deze gevoelens zal in dit hoofdstuk besproken worden.

Het vierde, en laatste, hoofdstuk gaat in op het debat over de multiculturele samenleving en het multiculturalisme. Ik zal hier pogen te beschrijven of het multiculturalisme in relatie tot de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond heeft gefaald, en een aanzet geven tot het nadenken over de toekomst. Het cultuurbegrip, en welke rol cultuur in het Nederlandse multiculturalisme discours speelt, zal besproken worden.

Dit onderzoek is een zoektocht geweest, niet naar verschillen maar naar overeenkomsten. Een zoektocht samen met de mensen over wie het gaat naar wie ze eigenlijk zijn en hun plek in de Nederlandse maatschappij. Dit heb ik voornamelijk gedaan door veel te praten met mensen. Ik heb 18 semigestructureerde interviews afgenomen die meer de vorm hadden van een gesprek, en soms zelfs discussie. Deze gesprekken duurde gemiddeld één uur. Een aantal mensen heb ik een (aanvullende) vragenlijst laten invullen via de mail, wanneer iemand aangaf dit te prefereren boven een face to face interview, of wanneer het om aanvullende vragen ging. Buiten deze interviews heb ik ook veel met mensen in mijn omgeving gesproken over het onderwerp van mijn scriptie, wat heeft bijgedragen aan het plaatsen van de interviews in de context van de Nederlandse samenleving. Deze gesprekken vonden zeer informeel plaats, bijvoorbeeld tijdens een etentje, een feestje of een toevallige ontmoeting, en waren met mensen van diverse achtergronden. Daarnaast heb ik de hele onderzoeksperiode mijn oren en ogen open gehouden wanneer ik bij mensen met een Marokkaanse achtergrond op bezoek was of wanneer ik gewoon over straat liep om zo ook uitingen van identificatie te kunnen observeren. Verder heb ik veel aanvullende literatuur en artikelen gelezen over, en vooral door, Nederlanders met een Marokkaanse en/of islamitische achtergrond, en ben ik actief geweest op social media als facebook, marokko.nl en maroc.nl. De combinatie van deze verschillende vormen van onderzoek heeft erin geresulteerd dat ik een goed beeld heb gekregen van de identiteit en identificatie van de tweede generatie, en wat dit betekent voor hun plek in de Nederlandse samenleving.

Alles bij elkaar zal ik in deze scriptie laten zien dat de individuen die behoren tot de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond net zo divers zijn als andere Nederlanders, en dat zij veel meer geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving dan vaak wordt verondersteld, waardoor zij een onlosmakelijk onderdeel zijn gaan vormen van de Nederlandse samenleving. Sterker nog, het zijn net Nederlanders.

Hoofdstuk 1: Marokko, Nederland en de tweede generatie

1.1 Marokko

Marokko is een zeer divers land op diverse fronten. Marokko is 20 keer zo groot als Nederland en grenst aan zowel de Atlantische oceaan en de Middellandse zee als aan de Sahara. Het kent drie grote bergketens, waaronder het Rif gebergte in het noorden, maar ook zandstranden, kustvlaktes en steppeachtige hooglanden. Niet alleen het landschap, maar ook de bevolking van Marokko is zeer divers. De bevolking wordt meestal ingedeeld in Berbers, de oorspronkelijke bewoners, en Arabieren, die ooit Marokko binnen zijn gevallen. Echter is deze indeling een versimpelde indeling van de complexe werkelijke bevolkingssamenstelling. Er is nooit sprake geweest van een georganiseerde Berber samenleving of Berber staat (Obdeijn 2002). De Berbers zijn georganiseerd in stamverbanden. Zowel qua uiterlijk als qua taal en tradities kunnen er grote verschillen zitten tussen verschillende Berberstammen. Ook de Arabieren die zich in de loop der eeuwen hebben gevestigd in Marokko zijn niet allen afkomstig van het Arabische schiereiland. Het grootste aantal Arabieren dat zich heeft gevestigd in Marokko, zijn Arabisch sprekende Berbers uit het oosten van de Maghreb, en Andalusische moslims die tijdens de Reconquista uit Spanje zijn verjaagd (Ibid.). Naast Arabieren hebben in de loop van de geschiedenis ook Joden uit verschillende streken, slaven uit West-Afrika, en tot moslim bekeerde Europeanen zich gevestigd in Marokko (ibid.). Naast het Arabisch zijn de verschillende Berber dialecten, het Frans en het Spaans veel gesproken talen in Marokko. De islam is de grootste religie van Marokko, 99% van de bevolking is islamitisch. De geloofsbeleving, met name op het platteland, is beïnvloed door pre-islamitische Berber tradities. In de steden werd wel de officiële islam aangehangen (Ibid.). Verder zijn het christendom en het jodendom religies die worden aangehangen in Marokko. In het begin van de 20^e eeuw woonde het grootste deel van de bevolking op het platteland. In de aanloop naar de 21^e eeuw is niet alleen de bevolking explosief gestegen van 5.000.000 inwoners naar 31.000.000 inwoners, ook is de verdeling tussen stad en platteland verschoven. Ruim de helft van de Marokkaanse bevolking woont inmiddels in steden. Ondanks deze trek naar de stad, is de landbouw nog steeds de belangrijkste sector voor de Marokkaanse economie (Obdeijn 2002).

1.1.1 Hedendaagse geschiedenis in vogelvlucht.

Marokko is een oude kolonie van zowel Frankrijk als Spanje. In de jaren '50 van de 20^e eeuw, onder sultan Mohammed 5, wordt Marokko officieel onafhankelijk. Marokko wordt een schijndemocratie, er is een parlement een grondwet en een diverse pers. Echter de macht ligt

bij de koning, en opstanden worden met harde hand onderdrukt en neergeslagen (Obdeijn 2002). In de jaren '50 van de 20^e eeuw vinden er opstanden plaats onder de Berber bevolking in het Noorden van Marokko. Ook deze opstanden worden met harde hand neergeslagen, en de koning is sindsdien nooit meer naar de Rif regio gegaan. Mohammed 5 wordt opgevolgd door zijn zoon Hassan 2, die het regime van zijn vader stevig in het zadel houdt. In 1999 overlijdt koning Hassan 2 en neemt zijn zoon, Mohammed 6, de troon over. Onder koning Mohammed 6 vinden er langzaam aan steeds meer modernisering plaats. Hij doet een handreiking naar de bevolking door onder andere ministers van het oude regime te vervangen, en hij bezoekt voor het eerst sinds de opstand in het Noorden de Rif regio. De modernisering en democratisering van Marokko verloopt langzaam, maar blijft zich onder koning Mohammed 6 verder ontwikkelen.

Door de geschiedenis en samenstelling van Marokko is Marokko een zeer divers land geworden, en kent het grote verschillen tussen de inwoners. Het is dan ook niet mogelijk om over 'de Marokkaan' te spreken, daarvoor zijn de onderlinge verschillen te groot.

1.2 Betrekkingen met Nederland

In 2005 werd er gevierd dat Nederland en Marokko 400 jaar betrekkingen met elkaar onderhouden. Deze betrekkingen lopen uiteen van sociaal-culturele tot politieke en economische betrekkingen, en zullen hebben bijgedragen aan de mogelijkheid voor Marokkanen om naar Nederland te komen toen er in Nederland vraag naar ongeschoolde arbeiders was. Vandaag de dag doen een groot aantal grote bedrijven, zoals Shell en Akzo Nobel, zaken in Marokko en hebben daar kantoren. Ook politiek zijn de betrekkingen met Marokko actief, om diplomatieke redenen via een ambassade, maar ook wegens het grote aantal Nederlanders met een Marokkaans achtergrond, die door Marokko nog steeds gezien worden als onderdaan van Marokko (Minbuza). Daarnaast is er een intensieve samenwerking op het gebied van bijvoorbeeld drugsbestrijding, hervormingen en mensenrechten (Ibid.).

1.2.1 De migratiegeschiedenis van de Marokkanen in Nederland

Marokkanen zijn in de jaren '60 en '70 van de 20^e eeuw als gastarbeiders naar Nederland gekomen. Er was in West-Europa een behoefte aan ongeschoolde arbeidskrachten. De Marokkanen kwamen deels op eigen initiatief, maar ook werd er actief gerekruteerd door de Nederlandse overheid (Obdeijn e.a. 2002). Het grootste deel van de Marokkaanse gastarbeiders, ongeveer 70%, kwam uit het Rif gebergte. Wegens de grote bevolkingsdichtheid en relatieve economische achterstand in dit gebied, stimuleerde de Marokkaanse overheid arbeidsmigratie (Ibid.). In deze periode werd er nog uit gegaan van een tijdelijk verblijf van Marokkanen in Nederland, vandaar dat de term gastarbeider werd

gebruikt. Na de oliecrisis in 1973 was er geen behoefte meer aan ongeschoolde arbeiders en werd er een immigratiestop afgekondigd. Tot nu toe waren er voornamelijk mannen naar Europa gekomen. Door de onzekerheid na de crisis in 1973 durfden de gastarbeiders hun baan, en daarmee hun zekerheid, niet op het spel te zetten door een tijdelijke terugkeer naar Marokko. Dit was de voornaamste reden voor gezinshereniging (Ibid.). Na de crisis in de jaren '70 raakten steeds meer Marokkanen hun baan kwijt, er was immers steeds minder vraag naar ongeschoolde arbeid. Werkgevers maakten gebruik van de Wet Arbeids Ongeschiktheid (WAO) om deze mannen buiten het arbeidsproces te plaatsen. Van de Marokkaanse mannen tussen de 40 en 64 jaar had in 2001 62% een uitkering waarvan meer dan de helft een WAO uitkering (Obdeijn e.a 2002, ACB Kenniscentrum 2011). Deze situatie werkte de integratie van deze mannen en hun gezinnen tegen. Er was sprake van een sociaal economische achterstand waardoor Marokkanen van de tweede generatie een slechte start hadden (ACB kenniscentrum 2011). Vanaf de jaren '80 groeide de Marokkaanse bevolking in Nederland nog steeds, nu door huwelijken en geboortes (Ibid.). Maar ook kwamen er Marokkanen uit bijvoorbeeld België en Frankrijk naar Nederland, omdat hier de leefomstandigheden beter waren dan daar (ACB Kenniscentrum 2011).

In de begin jaren van de Marokkaanse migratie naar Nederland werd er niet echt een specifiek beleid gevoerd voor deze mensen. Er werd vanuit gegaan dat de gastarbeiders weer terug zouden gaan naar Marokko. Pas in de jaren '80 kwam er een minderhedenbeleid. In dit beleid stond centraal dat migranten hun culturele identiteit moesten kunnen behouden en dat sociaaleconomische achterstand aangepakt moest worden (Ghorashi 2006, Obdeijn e.a. 2002). In de jaren '90 werd het minderhedenbeleid vervangen door het integratiebeleid. Dit beleid had niet langer de focus op de culturele eigenheid, maar op de integratie in de Nederlandse samenleving (Ghorashi 2006). Migranten die naar Nederland wilden komen moesten de Nederlandse taal leren en sociale kennis en vaardigheden leren. Werkgevers moesten gaan bijhouden hoeveel allochtonen ze in dienst hadden, en migranten kregen stemrecht wanneer ze minstens vijf jaar in Nederland verbleven (Obdeijn 2002). In zowel het minderhedenbeleid als het integratiebeleid bleef één aspect onveranderd, namelijk het idee van een afwijkende culturele groep. Het 'anders' zijn dan autochtonen bleef benadrukt (Ghorashi 2006).

De Instroom van Marokkanen naar Nederland is de laatste jaren sterk verminderd. Enerzijds komt dit door de verharde sfeer in Nederland en de steeds strengere eisen om in Nederland te mogen verblijven, anderzijds is er sprake van een groeiende werkgelegenheid in Marokko zelf waardoor steeds meer Marokkanen in Marokko werk zoeken (ACB kenniscentrum 2001). In 2011 woonde er 349.000 Nederlanders waarvan in ieder geval één ouder in Marokko is

geboren in Nederland. Dit is 2,1% van de totale bevolking. Meer dan de helft van deze mensen, namelijk 52,1%, is geboren in Nederland.

1.3 De tweede generatie: de onderzoeksgroep

De tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond is de generatie die na 1973 hiernaartoe is gekomen door gezinshereniging of hier is geboren. Deze generatie laat een dubbel beeld qua sociaal-economische ontwikkeling zien. Aan de ene kant is deze groep oververtegenwoordigd als het gaat om delinquent gedrag, maar aan de andere kant is ook heel duidelijk zichtbaar dat deze groep bezig is met een inhaalslag ten opzichte van hun ouders. Op school doen ze het beter, steeds meer Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond, zowel jongens als meisjes, gaan naar de HAVO of het VWO. En ook doen ze het goed in het hoger onderwijs (Obdeijn e.a. 2002). Je kunt spreken van een groeiende middenklasse en een weinig kansrijke onderklasse (ACB Kenniscentrum 2011).

Voor mijn onderzoek ben ik op zoek gegaan naar een doorsnede van ‘de Marokkaanse gemeenschap’. Dit was vrij lastig te bepalen, want hoe ziet die gemeenschap eruit? En wat is dan een dwarsdoorsnede? Daarom heb ik geprobeerd in ieder geval zoveel mogelijk diversiteit te krijgen onder de respondenten. Dit is goed gelukt, en bleek ook vrij gemakkelijk te gaan. De mensen die mij hebben geholpen bij mijn onderzoek variëren in de leeftijd van 19 tot 37 jaar. Een aantal zijn in Nederland geboren, een aantal in Marokko en in de eerste levensjaren naar Nederland gekomen. Ook qua opleidingsniveau zat er een groot verschil tussen mensen waarvan de MAVO de hoogst genoten opleiding is, tot iemand die wiskunde studeert aan de Universiteit Utrecht. De religieuze beleving liep uiteen van personen die aangaven niet gelovig te zijn tot mensen die praktiserend moslim zijn, en voor wie de islam een leidraad is voor hun leven. De referentiekaders en levenservaringen van de respondenten lopen dusdanig uiteen dat deze diversiteit heeft gezorgd voor een breed scala aan ideeën over het onderwerp identiteit. De diversiteit die ik ben tegengekomen onder mijn respondenten staat niet op zich. Uit literatuur als ‘polder Marokkanen’ van Laroui (2011), ‘Hollandse Nieuwe’ van Eddaoudi (2000) en ‘De Marokkaanse uitdaging’ van Obdeijn (2001) komt deze diversiteit ook naar voren.

De tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond beweegt zich zeer actief zowel horizontaal als verticaal door de Nederlandse samenleving. Er is een groot contact op verschillende vlakken met andere Nederlanders. De een slaagt erin sociaal-economisch zeer succesvol te zijn, de ander woont in een achterstandswijk. De een heeft voornamelijk allochtone vrienden, de ander is opgegroeid met autochtone Nederlanders. Waar de een

droomt van een Zwitser leven gevoel in Spanje, koestert de ander een verlangen naar Marokko, en een derde wil graag oud worden in Nederland.

De diversiteit die ik heb gezien binnen 'de Marokkaanse gemeenschap' in Nederland laat zien dat het niet mogelijk is om te spreken over 'de' Marokkaan. 'De' Marokkaanse-Nederlander bestaat niet, hiervoor zijn de onderlinge verschillen te groot. In hun diversiteit, in al hun dromen en verlangens en de verschillende ideeën en opvattingen over hun eigen positie in de Nederlandse samenleving, zijn ze net als andere Nederlanders.

Hoofdstuk 2: Identiteit en identificatie

2.1 Identiteit als een sociaal construct

In Nederland wordt ‘identiteit’ gezien als een enkelvoudig en statisch begrip, er wordt van mensen verwacht dat ze een duidelijk afgebakende identiteit hebben (WRR 2007). Het uitgaan van identiteit als iets statisch, en het idee dat er een natuurlijke link bestaat tussen migranten en hun land van herkomst resulteert erin dat het ‘Nederlandschap’ van migranten nogal eens in twijfel wordt getrokken (Ghorashi 2006). Het statische karakter van identiteit ben ik bij mijn respondenten niet tegen gekomen. Uit de gesprekken die ik heb gehad kwam duidelijk naar voren dat identiteit voornamelijk een sociaal construct is dat wordt gebruikt om zowel te onderscheiden van als te verbinden met andere mensen. Afhankelijk van de sociale situatie waarin men zich bevindt kan de identiteitsbeleving wisselen. Waarbij er het ene moment wordt uitgegaan van een identiteit gebaseerd op etniciteit of nationaliteit, wordt er het andere moment uitgegaan van een identiteit gebaseerd op de sociale rol die men inneemt als bijvoorbeeld gezinslid, collega of inwoner van een bepaalde stad.

Dat de identiteit van de respondenten bepaald wordt door de context waarin iemand zich bevindt, kwam heel duidelijk en expliciet naar voren bij de vraag wat men zou zeggen er als er in respectievelijk Nederland, Marokko of in een ander land zou worden gevraagd waar men vandaan kwam. Met uitzondering van één respondent, die aangaf in alle drie de situaties Nederland te zeggen, gaf iedereen een wisselend antwoord afhankelijk van waar iemand zich zou bevinden. Opvallend hierbij is dat bij de vraag wat ze zeggen als er in Nederland gevraagd wordt waar iemand vandaan komt, het antwoord bijna altijd Marokko is. *“Marokko, want iemand vraagt het juist omdat ik er niet Nederlands uitzie”*. Terwijl wanneer er in Marokko wordt gevraagd waar ze vandaan komen het antwoord bijna altijd Nederland is *“Ja, gewoon daar woon ik, niet in Marokko”*. Op vakantie in een ander land dan Marokko of Nederland gaven de meeste als antwoord Nederland, soms aangevuld met dat hun ouders uit Marokko komen, dit wisselt per situatie of vakantieland. *“Euhm, ik denk dat ligt eraan hoe ik me op dat moment voel waar ik me mee wil identificeren”* En *“Dat ligt eraan. In Turkije heb ik altijd Nederland geantwoord. Maar in Dubai of een ander Arabisch land zeg ik Marokko om misverstanden te voorkomen, wegens mijn Marokkaans uiterlijk”*. Het antwoord dat men geeft is gebaseerd op het beeld dat de ander van hen heeft.

2.1.1 Significante anderen

Het definiëren van je identiteit is een proces dat plaats vindt in dialoog met, en soms in gevecht tegen, hetgeen onze ‘significante anderen’ in ons zien. Dit maakt identiteit een sociaal

construct (Taylor, 1994 p33). Voor de respondenten bevinden de significante anderen zich in eerste instantie in de privé sfeer. Bijvoorbeeld de ouders of de partner, maar ook collega's of vrienden, zijn de mensen waaraan men zich spiegelt en waar de dialoog mee aangegaan wordt.

Een van de respondenten vertelde dat zij in haar jeugd, en later de puberteit, het niet eerlijk vond dat zij bepaalde dingen niet mocht, niet overal aan mee mocht doen, zoals thuis Sinterklaas vieren en later 's avonds naar buiten of uit gaan terwijl haar Nederlandse vriendinnetjes dit wel mochten. Hierdoor is zij de islam en de Marokkaanse cultuur zoals zij die in die tijd ervaarde, gaan zien als iets negatiefs, als oneerlijk. *“Ja, bij mij werd er dan ook echt gewoon gezegd ja omdat jij een moslim bent (mag je sommige dingen niet), als klein kind ervaar je dat dan dus als negatief, omdat ik moslim ben mag ik die leuke dingen niet doen. Zo werd het gebracht. Dus als kind dan ervaar je de islam dus als heel negatief.”* De negatieve associatie met haar opvoeding, die zij als typisch Marokkaans zag, en de islam resulteerde in afzetting tegen haar Marokkaanse achtergrond en de islam. Er was een duidelijk verschil tussen haar sociale leven op school met vriendinnen als haar significante anderen en haar leven binnenshuis bij haar ouders als significante anderen. Daar tegenover staat dat er ook respondenten waren die aangaven heel blij te zijn met hun opvoeding, en hun ouders een voorbeeld noemden. *“Ik heb mijn religie ook sterk meegekregen waar ik hen ook dankbaar voor ben... Omdat ze mij altijd het goede voorbeeld gaven wist ik altijd hoe het moest.”* Met de laatste zin doelt ze op sociale omgangsnormen en verantwoordelijkheid nemen voor je daden. Naast ouders worden vrienden en collega's gezien als 'significante ander'. Iedereen omschrijft de vriendenkring als *“divers”* of *“multicultureel”*. Zo omschreef een respondent zijn opvoeding deels als westers omdat *“Ik ook Nederlandse vrienden heb en had. Daarom ook dezelfde verlangens zoals mijn Nederlandse vriendjes”*. Hiermee positioneert hij zijn Nederlandse vrienden heel letterlijk als significante ander, waar hij dezelfde verlangens mee deelt.

De sociale identiteit van de tweede generatie wordt gevormd door de omgang met (Nederlandse) vrienden en collega's, en tegelijkertijd door de relatie met de ouders. Positieve ervaringen en associaties zorgen voor een versterking van hetzij een Nederland, hetzij een Marokkaanse of islamitische identiteit. Problematische relaties kunnen zorgen voor een afzetting tegen een bepaalde identiteit. Vaak heerst er dan het gevoel dat er een identiteit wordt opgelegd of toegeschreven zonder dat daar zeggenschap over is.

2.1.2 Toegeschreven identiteiten

In Nederland heerst een sterk groepsdenken waarbij groepen, van bovenaf, worden gecategoriseerd langs culturele of etnische lijnen (Ghorashi 2006, Rath 1991). Op basis van

dit groepsdenken worden er bepaalde veronderstelde groepseigenschappen toegekend aan individuen. De respondenten ervaren in Nederland ook een ‘hokjes denken’ of wij/zij denken, waardoor ze het gevoel hebben niet altijd als individu maar als ‘hun groep’ gezien te worden. Er worden bepaalde eigenschappen toegeschreven, of bepaalde verwachtingen geuit, die zijn gebaseerd op vooroordelen over de groep ‘Marokkanen’. Zo noemden verschillende respondenten dat zij het als zeer beledigend ervaren als er verbaasd wordt gereageerd omdat zij “zo goed Nederlands” praten alsof dat iets bijzonders is, terwijl ze hier geboren en getogen zijn. Ook worden er door anderen verklaringen gevraagd voor acties zoals bijvoorbeeld de moord op Theo van Gogh, maar ook voor bepaalde tradities of uitingen. Alsof zij persoonlijk verantwoordelijk zijn voor de daden en uitingen van mensen die “toevallig” ook een Marokkaanse achtergrond hebben.

Identiteit wordt mede gevormd door hetgeen anderen in ons zien, door toegeschreven eigenschappen of kenmerken (Taylor 1994). Enkele respondenten ervaren dit heel letterlijk en geven aan dat zij zich door hun uiterlijk nooit volledig Nederlander zullen voelen. Vanwege hun uiterlijk worden ze voortdurend geconfronteerd met het gegeven dat ze oorspronkelijk niet uit Nederland komen. Onderstaand fragment uit een groeps gesprek tussen twee van de aanwezigen illustreert dit gevoel. Tijdens dit gesprek noemde een van de aanwezigen zichzelf stelselmatig ‘buitenlander’ of ‘allochtoon’, waar de ander op reageert met: *“Dus je noemt jezelf nu buitenlander?” “Ja tuurlijk, kijk eens goed naar me, ik heb zwart haar ben donker getint ben besneden. Maar je snapt wat ik bedoel. Je kan nooit tegen jou of mij zeggen je bent een Nederlander, dat kan niet want zo zie je er niet uit”*. Zonder uitzondering ziet iedereen die ik heb gesproken zichzelf als Nederlands burger, als volledig en volwaardig lid van de Nederlandse samenleving met alle bijbehorende rechten en plichten. Ze vinden het dan ook jammer, en soms ook kwetsend, dat ze nog steeds gezien worden als ‘anders’, als niet Nederlands. *“Ik voel me ook Nederlands want, ja, ik woon hier, ik werk hier, ik betaal belasting net als andere Nederlanders. Ja, alleen als ik in de spiegel kijk zie ik dat het niet zo is, vind ik eigenlijk best jammer, want zo voel ik me wel, dat uiterlijk zo een grote rol speelt zou eigenlijk niet moeten”*. De respondenten gaven aan dat uiterlijk, bijvoorbeeld het hebben van zwart haar of het dragen van een hoofddoek, inderdaad meespeelt bij het beeld dat anderen van hen hebben. De meeste ervaren dit echter als incidenteel, wanneer ze bijvoorbeeld geweigerd worden bij een discotheek of het gevoel hebben op straat nagestaard te worden. Op dit soort momenten zijn zij zich bewust van de vooroordelen die er zijn op basis van hun uiterlijk omdat ze er direct mee worden geconfronteerd.

De respondenten benadrukken dat er in het proces van het toeschrijven van bepaalde eigenschappen vooral wordt gekeken naar de verschillen die er zouden zijn tussen Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond en autochtone Nederlanders. Wanneer er wordt gekeken naar verschillen tussen groepen, en deze verschillen worden benadrukt terwijl overeenkomsten niet worden genoemd, kan dit leiden tot stereotypering waarbij mensen niet als individu worden gezien maar als groep, en verschillen worden geduid als cultureel (Elias en Scotson 1985 in WRR 2007). Bovenstaande voorbeelden illustreren duidelijk dat Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond lang niet altijd worden gezien als een individu maar als representant of vertegenwoordiger van 'hun groep'.

Stereotypering kan negatieve effecten met zich mee brengen, als het neerzetten van mensen als 'slachtoffer' waarmee voorbijgegaan wordt aan hun agency, maar ook kan dit leiden tot een *self fulfilling prophecy* waarmee mensen zich gaan gedragen naar de (negatieve) verwachtingen die er heersen (Eriksen 2002). Door de negatieve beeldvorming in de media en opmerkingen van anderen kan het gevoel ontstaan dat men nog steeds niet helemaal is opgenomen in de Nederlandse samenleving. Ook Omlo (2011) kwam in recent onderzoek, naar de kijk van succesvolle Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen op integratie, tot de conclusie dat het gevoel heerst dat zij nooit van de status allochtoon af zullen komen. De erkenning van anderen dat zij Nederlanders zijn ontbreekt. Dit zorgt voor een gevoel van uitsluiting (Omlo 2011 p. 115). Dit ontbreken van erkenning, of *misrecognition*, kan resulteren in een afwijzende houding tegenover de dominante, in dit geval de Nederlandse, samenleving (Taylor, 1994). Het gevoel dat men niet gezien wordt als Nederlander, en de daarmee gepaard gaande uitsluiting, heb ik bij de respondenten ook teruggezien. Zij geven aan het gevoel te hebben dat ze nog te vaak in een hokje worden geplaatst door hun afkomst, religie of uiterlijk. Over het algemeen resulteert dit echter niet in een afwijzende houding tegenover de Nederlandse samenleving in zijn geheel maar wel in een verlies van vertrouwen in bijvoorbeeld de politiek en de media.

2.1.3 Etnische en religieuze identiteit.

Marokkanen worden genoemd naar hun land van herkomst. Daarmee kun je echter niet zeggen dat alle Marokkanen ook etnisch Marokkaan zijn. Onder Marokkanen heb je een diversiteit aan 'etnische' groepen en/of stammen. Zo zijn er Arabieren en Berbers. Maar ook deze 'groepen' zijn weer onder te verdelen in groepen. Deze 'sub' groepen kunnen, ook gezien worden als etnisch. Etniciteit komt, net als identiteit, tot stand in relatie tot sociale situaties en relaties. Bepaalde etnische eigenschappen worden pas etnisch wanneer een groep deze eigenschappen aan zichzelf toekent of wanneer deze eigenschappen worden toegekend aan

een groep (Eriksen, 2002). Etnische eigenschappen staan dan ook altijd in relatie tot 'de ander'. Dit dynamische en situationele aspect van etniciteit maakt dat er geen eenduidige definitie is van etniciteit. Er is geen duidelijk grens voor welke eigenschappen wel en niet tot een bepaalde 'etnische' groep behoren (Ibid.). Dit maakt dat de etniciteit van een groep kan veranderen naar gelang de sociale situatie. De grens wie wel en niet bij de etnische groep hoort vervaagt hiermee. Culturele kenmerken van een etnische groep worden vooral gebruikt, en aangedikt, om het verschil tussen 'wij' en 'zij' aan te tonen, om de grens vast te stellen wie er wel en wie er niet bijhoort (Ghorashi 2006, Eriksen 2002). Deze onduidelijkheid over welke eigenschappen of kenmerken nu wél of niet etnisch zijn, en de statische visie op identiteit, zorgt ervoor dat er in het debat over Marokkanen en moslims het land van herkomst (Marokkaan) en de daar grootste religie (islam) door elkaar gehaald worden als 'etnisch' kenmerk. Zowel ik zelf als mijn respondenten storen zich hieraan omdat dit het debat kan vertroebelen. De volgende citaten illustreren hoe mijn respondenten hierover denken. *“Denk je dat elke Marokkaan moslim is? Dat kan je echt niet zeggen. De islam houdt zich verre van drank, liegen, bedriegen. Dus dat mag je niet met elkaar vergelijken vind ik.”* En *“Kijk, het gekke is dat Marokkanen en moslims nu eigenlijk als één gezien worden. Daar heeft de media voor gezorgd, dat als je mij ziet dan zou je denken moslim of Marokkaan dat is gewoon één.”*

Voor de praktiserende moslims die ik heb gesproken is de identificatie met de islam erg sterk, en de islam vormt dan ook voor een groot deel wie zij zijn, hun identiteit. Zij positioneren zichzelf heel duidelijk en overtuigd als moslim. *“Ik voel me ook het meest als een moslim omdat je als moslim waar je ook bent je bij andere moslim altijd thuis voelt”*. Hun oriëntatiesysteem en referentiekader van waaruit bepaalde normen, gebruiken en tradities voortkomen, worden sterk beïnvloed door de visie op de islam. De islam wordt gezien als iets spiritueels en kan gevoelens van verbondenheid meebrengen. *“In de islamitische gemeenschap voel je veel broederschap en eenheid, en als ik bij een moslimevenement aanwezig ben, ja, dan voel je de nationaliteitsverschillen eigenlijk ook helemaal niet. Je voelt je gewoon moslim”*. Deze sterke identificatie met de islam staat niet in de weg van de identificatie met Nederland zoals uit de twee volgende uitspraken blijkt die door één persoon zijn gedaan: *“Ja ik ben moslim. De islam is voor mij de perfecte manier van leven. Het is een geweldige combinatie van religiositeit, ontspanning en ontwikkeling. Ik ben elk uur van de dag moslim dus het moge logisch zijn dat geloof een belangrijke rol speelt in mijn dagelijks leven”*. En vervolgens *“Ik voel me het meest thuis in Nederland. Hier ben ik immers geboren en getogen. Mijn leven speelt zich hier af, studeer werk en woon hier”*.

Bij de praktiserende moslims staat de islamitische identiteit los van de Marokkaanse of Nederlandse identiteit. Het moslim zijn is een individuele keuze. Voor de overige moslims is het moslim zijn wél sterk verbonden met het Marokkaan zijn. Het moslim zijn is haast vanzelfsprekend, omdat de ouders uit Marokko komen en ook moslim zijn.

Waar praktiserende moslims zichzelf bewust identificeren met een religieuze, soms zelfs internationale, moslim gemeenschap die losstaat van Marokko, identificeren de overige moslims zichzelf met hun Marokkaanse achtergrond en vandaaruit met de religie van hun ouders. In beide gevallen staat het moslim zijn en de identificatie met de islam niet in de weg van een identificatie met Nederland. Hoe de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond zichzelf identificeert met Nederland zal in de volgende paragraaf besproken worden.

2.2 Identificatie

Wanneer we de plek van Marokkaanse-Nederlanders in de Nederlandse maatschappij goed willen duiden volstaat het niet om te praten over hun identiteit. Hiermee creëer je het risico dat mensen in een hokje worden geplaatst, of worden gecategoriseerd, op basis van uitsluitend een etnische of religieuze identiteit. Wanneer er gekeken wordt naar de identificatie met Nederland, en de verschillende processen die hierbij vaak tegelijkertijd spelen, is de plek in de Nederlandse samenleving beter te duiden zonder te vervallen in hokjes denken. Ik hou hierbij het concept van identificatie aan zoals het WRR (2007) die beschrijft. Het WRR zegt hierover het volgende: “ *Met het centraal stellen van processen van identificatie kiezen we voor een dynamische en contextuele opvatting van identiteit. Mensen vormen groepen en verbindingen die bepalen wie zij zijn, waar zij bij horen en met wie zij zich verbonden voelen. Nationale identiteit is dan één van de verbindingen die ‘identiteitsbepalend’ kunnen zijn. Een persoonlijke identiteit is echter altijd meervoudig. Die meervoudigheid betekent dat deelidentiteiten elkaar niet hoeven uit te sluiten maar elkaar kunnen versterken en/of afhankelijk van de omstandigheden meer op de voorgrond of op de achtergrond kunnen raken.*” (WRR 2007, p 34).

Wanneer er uit wordt gegaan van één vaststaande, nationale, identiteit kan dit processen van uitsluiting met zich mee brengen. Zo kan een persoon islamitisch *zijn*, zich Marokkaans *voelen* en op basis daarvan door anderen gezien worden als ‘on-Nederlands’ en daarmee uitgesloten worden. Echter wanneer er wordt uit gegaan van identificatie met Nederland zal blijken dat deze persoon zich sterk *identificeert* met Nederland door bijvoorbeeld werk, een sociaal leven of simpelweg omdat hier zijn of haar huis staat. Uitgaan van identificatie met Nederland zal zorgen voor een meer inclusieve benadering. Dit heb ik sterk terug gezien bij de respondenten. Waar de meeste respondenten aangaven zich in meer of mindere mate Marokkaans, islamitisch of beide te voelen, voelen ze zich tevens verbonden met Nederland

omdat ze zich in een sterke mate kunnen identificeren met Nederland. Nederland is hun referentiekader, waar ze zijn opgegroeid, waar ze hun leven hebben.

Het WRR (2007) hanteert drie niveaus waarop identificatie plaats kan vinden. Functionele identificatie, normatieve identificatie en emotionele identificatie. In de volgende paragrafen zullen deze drie niveaus besproken worden.

2.2.1 Functionele identificatie

Functionele identificatie komt tot stand op het moment dat mensen niet primair als lid van een etnische groep worden gezien, maar als individu met uiteenlopende functionele verbindingen. Dit ontstaat wanneer mensen een gemeenschappelijk belang hebben, en indien er sprake is van wederzijdse afhankelijkheid (WRR 2007, p.14). Zo kunnen mensen zich sterk identificeren met bijvoorbeeld hun woonplaats of hun werk en op basis hiervan bepaalde gevoelens van verbinding krijgen. De respondenten ervaren over het algemeen een sterke identificatie met hun werk of studie. Zij geven aan dat hun sociale rol als werknemer of student belangrijk is, en dat dit hen bindt aan Nederland. Niet alleen geeft dit een gevoel dat ze door hun werk of studie daadwerkelijk onderdeel zijn van de Nederlandse samenleving, ook heeft de functie als werknemer of student invloed op een toekomstperspectief, dat men over het algemeen in Nederland ziet.

Een van de gesprekken waarin de functionele identificatie duidelijk naar voren komt, was met twee dames die beide in de financiële dienstverlening werken op de afdeling hypotheek, beide bij een andere werkgever. In het gesprek waren ze naar mij toe zeer bewust van hun Marokkaanse achtergrond, dat was immers waarvoor ik hen had gevraagd voor een gesprek. Naar mij toe positioneerde ze zich dan ook als Nederlandse met een Marokkaanse achtergrond. Waar je zou kunnen verwachten dat zij zich naar elkaar, door de gedeelde achtergrond, ook zouden positioneren als ‘Marokkaanse’ was het tegenovergestelde waar. Naar elkaar toe identificeerden ze zichzelf sterk met hun functie als werknemer binnen de financiële dienstverlening. De gedeelde Marokkaanse achtergrond was bijzaak.

Wanneer er sprake is van functionele identificatie worden groepsgrenzen verlegd en kan er een hercategorisering plaatsvinden die insluiting met zich mee brengt (WRR 2007). Het klopt dat de meeste respondenten zich op hun werk inderdaad in eerste instantie werknemer voelen wat als gevolg een identificatie met Nederland met zich mee kan brengen. Zo zei een van mijn respondenten dat zij zich op haar werk toch vooral Nederlandse voelt omdat: “ *Ik Nederlands praat met iedereen, me Nederlands gedraag. Ja hoe bedoel ik dat. Gewoon. Ik weet niet. Ik doe gewoon mee met alles, eet ook een broodje kaas enzo, heb het over Nederlandse dingen enzo. Terwijl thuis, ja ik weet niet. Daar zou ik nooit een broodje kaas eten, hahaha*”.

Wel is mij opgevallen dat deze insluitende groepsgrenzen ook snel weer kunnen vervallen, ondanks een gedeelde functionele identificatie worden er door een bepaalde gebeurtenis of opmerking weer grenzen getrokken langs etnisch of culturele lijnen. Zo zei een van mijn respondenten, toen het onderwerp de negatieve beeldvorming in de media was, het volgende: *“Waar ik me wel altijd aan erger, is dat dan zoiets speelt dat je dan altijd de volgende dag op je werk komt en dat ze dan vragen wat vind JIJ daar nou van, dat ik dan een stelling moet innemen wat ik daar als Marokkaan van vind dat mijn soortgenoten dat soort gedrag vertonen”*. Door het gedrag dat mensen vertonen kan men in- of uitgesloten worden. Het gedrag dat mensen in het publieke domein laten zien, kan een uiting zijn van een normatieve identificatie, of juist gebrek aan identificatie, met de heersende sociale spelregels in Nederland. Dit proces van identificatie heeft betrekking op de mogelijkheden die er zijn om de eigen normen en opvattingen te kunnen volgen en in te brengen in het publieke en politieke domein (WRR 2007, p.15). Normatieve identificatie zal in de volgende paragraaf besproken worden.

2.2.2 Normatieve identificatie

Normatieve identificatie is aan de orde daar waar normen gedeeld, onderhouden en herbevestigd worden (WRR 2007). Er kunnen spanningen ontstaan wanneer het gaat over gevoelige zaken als bijvoorbeeld religieuze uitingen of seksualiteit, waarbij er grote verschillen kunnen zijn tussen wat wel en niet ‘normaal’ is. Voor de mensen die ik heb gesproken zijn dit echter meer privé-zaken die binnenshuis spelen. Over het algemeen kan iedereen zich vinden in de normen zoals die in het publieke domein geleden. Zo heb ik een getrouwd stel gesproken, die zeer religieus in het leven staan en dit ook uiten door bijvoorbeeld het laten staan van een baard en het dragen van een hoofddoek. Toen de discussie over het dragen van een hoofddoek, de “kopvoddentaks” van Geert Wilders en het burka verbod ter sprake kwam, gaven zij aan zich helemaal te kunnen vinden in het burka verbod. Dit toont aan dat zij zich, ondanks hun op het oog ‘afwijkende’ normatieve identificatie, meer identificeren met de Nederlandse norm dan men zou verwachten.

In Nederland wordt er conformiteit verlangd van mensen. Er wordt verlangd dat men zich houdt aan de algemeen geldende sociale spelregels. Wanneer er wordt vermoed dat een persoon zich niet aan deze spelregels houdt, kan deze persoon onder sociale druk komen te staan om zich wél te houden aan deze regels (Rath, 1991). Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond worden door het categoriseren langs etnische en culturele lijnen gezien als ‘anders’ dan autochtone Nederlanders. Er wordt vanuit gegaan dat zij door een ‘andere’ etnische of culturele achtergrond ook andere normen en waarden zullen hanteren. De

mensen die ik heb gesproken worden door, soms hele subtiele, en vaak goedbedoelde, opmerkingen geconfronteerd met de verwachting dat Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond ‘andere’ normen en waarden zullen hanteren dan ‘autochtone’ Nederlanders. Wanneer er wordt geuit dat ‘autochtone’ Nederlanders verbaasd zijn dat zij, als ‘Marokkaan’, meegaan in de normen die in Nederland gangbaar zijn, kan dit als kwetsend worden ervaren, blijktbaar wordt men nog steeds niet als ‘Nederlander’ gezien maar nog steeds als ‘anders’. Wel is er op dit vlak een paradox te ontdekken. Zo geven een aantal respondenten aan dat zij op hun werk het gevoel hebben gewoon als Nederlander gezien te worden. Wanneer er dan grapjes worden gemaakt over Marokkanen in hun bijzijn ervaren zij dit als kwetsend: *“Als ik op mijn werk ben dan ben ik leuk, oh gezellig, weet je wel, maar dan is het wel van ‘een Marokkaan’ maar dan zien ze mij toch anders omdat je bent hoe je bent, maar dan denk ik wel soms van ja je hebt wel iets tegen Marokkanen en ik ben wel Marokkaans”*. De paradox zit hier in twee niveaus van identificatie die tegelijkertijd kunnen spelen. Waar in de eerste situatie er sprake is van een normatieve identificatie met Nederland, speelt er in het tweede voorbeeld een andere component mee, namelijk een emotionele identificatie met Marokko, of in ieder geval andere ‘Marokkanen’. De emotionele identificatie zal in de volgende paragraaf besproken worden.

2.2.3 Emotionele identificatie

Het debat over moslims en Marokkanen vindt voornamelijk plaats op het emotionele vlak (WRR 2007, Omlo 2011). Heersende gevoelens van angst voor ‘de ander’ en de angst voor het verloren gaan van ‘de Nederlandse cultuur’ en daarmee de eigen identiteit spelen hierbij een rol (Heijne, 2011). Maar ook het proces van in- en uitsluiting, het bepalen wie wel of niet bij ‘de Nederlandse’ samenleving hoort beïnvloedt het debat. Emotionele identificatie gaat over gevoelens van verbondenheid met anderen, en in abstracte zin met Nederland (WRR 2007, p. 16). Afwijkende rituelen of symbolen kunnen de schijn doen opwekken dat deze mensen zich niet identificeren met Nederland en hier dus niet thuis horen. Emotionele identificatie is in het debat over identiteit en integratie te veel op de voorgrond gekomen (WRR 2007).

Op het eerste gezicht lijkt de identificatie met Marokko sterk. Veel Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond gaan nog vaak naar Marokko en ook in rituelen en symbolen is een band met Marokko terug te zien. Bij de respondenten is deze emotionele identificatie met Marokko echter niet zozeer gebaseerd op Marokko an sich, maar meer met de familie die daar woont, zoals onderstaand citaat illustreert. *“Nee, het lijkt wel alsof het steeds minder wordt qua gevoel (de band met Marokko) omdat je hier je leven steeds meer opbouwt lijkt dat wel ten koste te gaan van daar; op dit moment he, omdat je niet zo vaak daar bent, ja dan*

verwatert dat een beetje dus de enige band die ik nog heb daar is zeg maar dat ik daar familie heb zitten” Andersom kunnen familiebanden of relaties in Nederland de emotionele identificatie met Nederland juist weer versterken. De identificatie met Marokko is voornamelijk gebaseerd op gevoelens van nostalgie en familiebanden, en het besef dat Marokko óók thuis had kunnen zijn.

De emotionele identificatie met Nederland is gebaseerd op het dagelijks leven, het hier en nu. Zo benadrukken meerdere respondenten het belang van hun vrienden, en soms ook werk, in relatie tot de band met Nederland. Maar ook het feit dat ze in Nederland zijn opgegroeid, hier hun jeugdherinneringen hebben, wordt door velen genoemd als één van de redenen waarom Nederland gezien wordt als hún land. *“Nederland is mijn geboorteland, het land waar ik opgegroeid ben, mijn kindertijd en mijn jeugd heb doorgebracht, het land waar ik mij thuis voel”.*

De emotionele identificatie met Marokko enerzijds en Nederland anderzijds hoeft elkaar niet in de weg te staan, sterker nog, ze kunnen prima samen gaan. Zo wordt er tijdens typisch Nederlandse feestdagen als Koninginnedag, maar ook tijdens het E.K voetbal, een verbondenheid met Nederland geuit met typisch Marokkaanse kenmerken. Het dragen van een oranje hoofddoek of djellaba, maar ook het onlangs gemaakte EK lied “allez allez hup hup” van De Borrelnootjez waarin er op een Marokkaans/Arabische beat wordt gezongen over het Nederlands elftal, zijn voorbeelden die illustreren dat er een emotionele identificatie met zowel Marokko als Nederland tegelijkertijd plaats kan vinden dat kan leiden tot soms hele creatieve uitingsvormen.

2.3 Primaire en Secundaire identificatie

Identiteit en identificatie zijn sociale, veranderlijke processen die mensen zelf vorm kunnen geven. Mensen kiezen ervoor om bepaalde identiteiten wel of niet aan te nemen, om zich naar bepaalde verwachtingen te voegen of juist hiervan af te keren. Maar identiteit en identificaties zijn niet altijd een keuze. Het WRR (2007) maakt onderscheid tussen primaire en secundaire identiteiten. Primaire identiteiten zijn de identiteiten die er als eerste zijn, zoals sekse, de *footprints* die de basis vormen voor het verdere proces van identiteitsvorming. Deze identiteiten zijn geen keuze, en er is dan ook geen exit-optie. Secundaire identiteiten worden ontwikkeld na de primaire socialisatie. Er zit een sterk keuze element bij secundaire identificatie, ook is hier een exit-optie. Secundaire identificatie heeft veel meer te maken met welke sociale rol je speelt. Zo kan iemand beslissen in een dorp of in een stad te gaan wonen en kiest men al dan niet bewust voor een bedrijf of werkgever waar men zich mee kan identificeren. Voor de mensen die ik heb gesproken is de identificatie met Marokko duidelijk

een primaire identificatie. Zonder uitzondering is iedereen zich bewust van hun Marokkaanse achtergrond. De Marokkaanse identiteit zou in dit licht gezien kunnen worden als de *footprint*, of de *roots* of wortels zoals een aantal respondenten het zelf noemden. Wat meespeelt is dat de lijn met Marokko kort is. Soms is men zelf in Marokko geboren, maar in ieder geval zijn hun ouders in Marokko geboren en getogen en woont er familie in Marokko.

Waar de identificatie met Marokko duidelijk gezien wordt als een primaire identificatie, is de identificatie met Nederland complexer. De tweede generatie heeft zelf niet bewust gekozen voor Nederland, de ouders hebben besloten naar Nederland te emigreren. Echter, doordat men hier opgegroeid is wordt Nederland wel gezien als een stuk van wie zij zijn, dit maakt van Nederland een primaire identiteit. Zo geven verschillende mensen aan niet weg te willen uit Nederland omdat ze hier zo gewend zijn, niet beter weten, dat ze ergens anders moeilijk zouden kunnen aarden.

Footprints kunnen sterker worden wanneer ze geen deel meer uit maken van het dagelijks leven, of wanneer deze miskend worden (WRR 2007). Dit proces is terug te zien bij de mensen die ik heb gesproken. De veelal negatieve media aandacht, maar ook de manier waarop binnen de politiek wordt gesproken over Marokkanen maakt dat mensen zich bewuster worden van hun afkomst, en dat Nederland niet vanzelfsprekend hún land is. Hierdoor heeft men de neiging zich meer te gaan verdiepen in Marokko, de islam, of het gebied waar hun ouders vandaan komen. *“Nederland is ook het land wat het beste in mij naar boven heeft gehaald omdat alles wat de Marokkaan of de moslim doet in een slecht daglicht staat. Dat maakt mij standvastiger (in de islam) en houdt me scherp”*. Het miskennen van de religieuze/etnische identiteit is dusdanig van belang, dat Nederland niet altijd meer gezien wordt als een stukje van wie zij zijn, of als thuis. *“Vooral door de politieke situatie voel je je op plekken waar er meer autochtonen zijn gewoon minder thuis... Hierdoor is mijn beeld van Nederland verslechterd in zo 'n mate dat ik er dus zelfs aan denk om later te emigreren”*. Hier is dus sprake van een exit-optie. Waar de Marokkaanse achtergrond een gegeven is zonder exit-optie, is het Nederlanderschap een keuze met een exit-optie. Dit maakt de identificatie met Nederland voor een aantal respondenten een secundaire identificatie.

Het idee dat je als moslim wordt geboren overheerst binnen de Marokkaanse gemeenschap. Een groot deel van de mensen die ik heb gesproken geeft dan ook aan *“natuurlijk”* moslim te zijn, ook al zijn ze hier niet mee bezig, want zo zijn ze geboren en opgevoed. Ze weten niet beter. Volgens deze denkwijze is de islamitische identiteit een primaire identiteit. Echter, ik betwist dat de islamitische identiteit een primaire identiteit is. Er is namelijk wel degelijk sprake van een keuze element en een exit-optie. Het klopt dat de exit-optie gevoelig ligt, en dat de sociale druk om jezelf als moslim te positioneren groot is binnen de Marokkaanse

gemeenschap. Toch is mij opgevallen dat een aantal mensen heel bewust zélf heeft gekozen voor de islamitische identiteit, maar ook dat er een aantal mensen zijn die heel bewust hebben gekozen om géén moslim te zijn ook al wordt dat niet in dank afgenomen. *”Het geloof doe ik bijvoorbeeld weinig aan. Heb gemerkt dat dit niet altijd op prijs wordt gesteld binnen de Marokkaanse cultuur. Ik heb daarom mijn eigen leven zo bepaald dat ik niet afhankelijk ben van een bepaalde cultuur of geloof. Mijn identiteit kun je dus eigenlijk zien als een soort mengelmoes van de Nederlandse en de Marokkaanse cultuur maar zonder geloof”.*

Het keuze element, het zelf bepalen of je al dan niet als moslim gepositioneerd wilt worden, maakt van de religieuze, islamitische, identiteit een secundaire identiteit.

De verschillende vormen van identificatie die langs elkaar en door elkaar heen lopen maken het onmogelijk om te spreken van één vaststaande, statische identiteit. Er is altijd sprake van een meervoudige identiteit. Het hebben van een meervoudige identiteit zal in de volgende paragraaf besproken worden.

2.4 Meervoudige identiteiten

“Als een kameleon gaat hij door het leven want in de herfst, winter en lente is hij een Utrechter, om 's zomers plaats te maken voor de Riffijnse Marokkaan in hem. Gek, want hoewel zijn paspoort ons vertelt dat hij een Nederlander is, liggen zijn wortels in de woeste gronden van Gzenaya. Dan is er nog het stemmetje in zijn hoofd dat hem in een vreemd Noord-Afrikaans accent westerse gedachten probeert in te fluisteren. Gelukkig voor hem is zijn hart Marokkaans en zijn ziel islamitisch. En zijn bloed? Zwart, wit en groen: de kleuren van een voetbal en grasmad.” Dit stukje van het blog www.Marokkaansekaas.nl, geschreven door R. Ennahachi, is tekenend voor de meervoudige identiteiten en verschillende niveaus van identificatie die mensen kunnen hebben. Niet alleen religie of nationaliteit, ook andere factoren kunnen iemands identiteit definiëren. In dit geval voetbal.

Voor de meeste respondenten is identiteit een brug tussen de verschillende werelden waarin ze leven en het accepteren dat je je bij je familie nu eenmaal anders gedraagt dan bij bijvoorbeeld je vrienden of op werk. Een van de respondenten verwoorde dit heel mooi als volgt: *“Moraal van het verhaal voor mij is dat je niet één persoon bent. Zoals je anders bent bij je vrienden dan bij je oma. Je bent anders op je werk dan bij je sportvereniging. Je neemt een andere rol in, dus dat betekent niet automatisch dat je je dan anders voordoet of zo. Als je het dan over 2 verschillende culturen hebt, dan is dat dus nog moeilijker. De ene dag couscous eten en de andere dag stamppot. Zo kun je dus niet spreken van één identiteit”.*

Ghorashi (2006) en Rath (1991) benadrukken het belang van het loslaten van het categorale denken. Met dit categorale denken worden mensen in een hokje geplaatst, alsof er maar één

categorie is waar men in past. Dit past niet bij de huidige multiculturele samenleving die Nederland is. Door het categorale denken worden mensen op basis van een vaak toegeschreven kenmerk als etniciteit of religie in- of uitgesloten. Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond kunnen hiermee op basis van hun achtergrond of religieuze overtuiging buiten de Nederlandse samenleving geplaatst worden. Echter hun afkomst of religie doet niets af aan hun Nederlands burgerschap, en hun identificatie met en loyaliteit aan Nederland. Wanneer het categorale denken wordt losgelaten, en er meer oog komt voor de diversiteit aan identiteiten en identificaties die mensen kunnen hebben, zal er meer ruimte komen voor het zien van overeenkomsten, en zullen mensen eerder gezien worden als individu dan als onderdeel van hun groep.

De categorisering van de Nederlandse samenleving wordt in het volgende hoofdstuk besproken.

Hoofdstuk 3: Categorisering

Het gebruik van de term allochtoon, en meer specifiek westerse of niet westerse allochtoon, ligt recentelijk onder vuur (Nidi 2012, RMO 2012). Het debat gaat over de vraag of deze termen nog wel passen, nog wel nut hebben, in de huidige samenleving. De overheid heeft al enige tijd afstand genomen van een etnisch-specifiek voorkeurs beleid, maar toch vindt etnische categorisering nog steeds veelvuldig plaats in diverse (beleids) onderzoeken, publicaties en dergelijke (RMO 2012). Ook in het publieke en politieke domein wordt de term allochtoon nog steeds gebruikt voor met name van oorsprong ‘niet-westerse’ Nederlanders. Hiermee wordt er een scheiding gemaakt tussen allochtoon en autochtoon, Nederlanders en eigenlijk net niet Nederlanders, waarmee de Nederlandse samenleving wordt gecategoriseerd in wij en zij. Het wij/zij denken zit diep verweven in het Nederlandse discours omtrent migranten. Het gebruik van termen als allochtoon en autochtoon zijn een uiting van dit wij/zij denken, en zal het wij/zij denken in stand houden. In dit hoofdstuk zal ik het proces van categorisering in de Nederlandse samenleving beschrijven.

3.1 Minorisering; categorisering van het verschil

In Nederland wordt er veel betekenis gegeven aan sociaal-culturele kenmerken. Op basis van deze kenmerken wordt de samenleving gecategoriseerd. Dit proces van het structureren van sociale verhoudingen tussen mensen door betekenis te geven aan sociaal-culturele (non)-conformiteit is wat Rath (1991) minorisering noemt. Met (non)- conformiteit wijst Rath op het discours in Nederland waarbij er van mensen wordt verwacht zich aan te passen aan de algemeen geldende sociaal-culturele spelregels, aan de Nederlandse standaard. Deze ideologische constructie van de sociale werkelijkheid aan de hand van sociaal-culturele kenmerken verdeelt de Nederlandse bevolking in een ‘minderheid’ en een ‘meerderheid’ waarbij de meerderheid de standaard vormt, en de minderheid, door hun non-conformiteit, per definitie afwijkt van deze standaard (Rath 1991, Nidi 2012). Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond kunnen door verschillende kenmerken als ‘zichtbaar buitenlands’ gezien worden. Letterlijk genomen is hun uiterlijk, door donker haar en donkere ogen, maar ook door het dragen van bijvoorbeeld een hoofddoek of jelleba, zichtbaar buitenlands. Verschillende respondenten wezen hier ook op. *“Ik ben een Nederlander van Marokkaanse komaf, maar ik voel me meer Marokkaans omdat ik er niet bijloop als een modern Nederlands meisje”*. In feite positioneert deze respondente zichzelf als ‘zichtbaar buitenlands’ door haar ‘afwijkende’ kledingstijl. Ook al geeft zij aan wegens haar uiterlijk non-conform te zijn, is haar denkwijze juist erg conform het Nederlandse discours.

Migranten worden in principe voorgesteld als mensen met een levenswijze en mentaliteit die afwijkt van de Nederlandse standaard. Bij Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond wordt (veronderstelde) non-conformiteit vooral geassocieerd met de etnische achtergrond die in principe af zou wijken van de Nederlandse standaard (Rath 1991). Hier is sprake van etnische minorisering waarbij Marokkanen de ‘etnische minderheid’ zijn. Het geven van betekenis aan bepaalde kenmerken op een manier dat deze kenmerken een speciale betekenis krijgen, impliceert selectie (Miles 1989 in Rath 1991, p. 92). Wanneer er aan een bepaald kenmerk betekenis wordt gegeven wordt de samenleving ingedeeld, wordt er geselecteerd wie waar bij hoort, op basis van dit kenmerk. Het betekenis geven aan religie kan het proces van etnische minorisering doorkruisen waardoor migranten gezien worden als representanten van een bepaalde religie (Rath 1991). Het proces van betekenisgeving zou kunnen verklaren waarom, zoals ik in hoofdstuk twee heb aangetoond, mijn respondenten het gevoel hebben dat het ‘Marokkaan’ zijn vaak in één zin wordt genoemd met een verondersteld ‘moslim’ zijn. Door betekenis te geven aan de islam als zijnde een typisch, en natuurlijk, kenmerk voor mensen met een ‘Marokkaanse’ achtergrond wordt er geïmpliceerd dat men vanzelfsprekend moslim is. De betekenisgeving aan de religie islam is nét zo belangrijk als de betekenisgeving aan het land van herkomst, hierdoor worden deze twee losstaande kenmerken gezien als één en hetzelfde kenmerk. Het gegeven dat een deel van de respondenten aangeeft ‘natuurlijk’ moslim te zijn, wegens de Marokkaanse *roots* of omdat hun ouders moslim zijn, versterkt dit proces van betekenisgeving. Zowel van buitenaf als van binnenuit kunnen deze twee losstaande kenmerken gezien worden als vanzelfsprekend en natuurlijk met elkaar verbonden waardoor moslim zijn wordt gezien als een betekenis gevend kenmerk van de Marokkaanse etniciteit.

Etnische minderheden worden door het proces van minorisering niet beschouwd als leden van de Nederlandse imaginaire gemeenschap (Rath 1991). Het gevoel niet gezien te worden als onderdeel van de Nederlandse gemeenschap heb ik teruggezien bij een aantal respondenten. *“In Nederland voel ik me thuis, maar wordt wel gezien als gast”*. Terwijl zij zichzelf wel zien als onderdeel van de Nederlandse gemeenschap, en zeker niet als gast. *“Dat ze nou gewoon nog steeds niet begrijpen dat wij hier van onze geboorte af, dat andere mensen dat niet begrijpen dat wij hier geboren zijn. Dat wij dus werkelijk gewoon de Nederlandse taal kennen, hé. We weten niet anders, we hebben meer moeite met de Marokkaanse opvoeding en de taal”*. Door het zien van etniciteit als bepalend voor de categorisering van de Nederlandse samenleving, waarbij etniciteit gezien wordt als sociaal-cultureel non-conform, wordt de ‘Marokkaanse’ etniciteit bij voorbaat geproblematiseerd. Ook de respondenten ervaren het problematiseren van de Marokkaanse etniciteit. *“Nu is elke Marokkaan een mislukking van*

integratie, en elke moslim een potentiële terrorist”. De problematisering van ‘sociaal-culturele’ non-conformiteit is terug te zien bij bijvoorbeeld het beleid dat steden hanteren. Steden zijn de afgelopen jaren statistische gegevens gaan verzamelen naar etniciteit. Sociale, economische en culturele prestaties worden uitgesplitst naar afkomst, met als reden te willen weten waar de problemen zitten (Nidi 2012). Er wordt op deze manier een link gelegd tussen problemen enerzijds en afkomst anderzijds, alsof deze een vanzelfsprekende onderlinge afhankelijkheid hebben. In theorie zou etnische minorisering moeten afnemen naarmate iemand, of een ‘minderheidsgroep’, zich meer conform de standaard gaat gedragen (Rath 1991). Elke volgende generatie zou meer gaan lijken op de ontvangende samenleving (Nidi 2012). Echter zoals uit de gesprekken met mijn respondenten, en uit het onderzoek van Omlo (2011) blijkt hebben Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond het gevoel nooit uit deze categorisering te kunnen stappen, simpelweg omdat het etnische label ‘Marokkaan’ als belangrijkste kenmerk wordt gezien, waarbij alle andere kenmerken als ondergeschikt worden gezien. “Soms stel ik mijzelf de vraag, zien zij mij ook als Nederlander, of blijft het etiket met Marokkaan/moslim op je voorhoofd staan?”. Dit kan ergernis opwekken, zoals blijkt uit het volgende citaat: “Waar ik wel moeite mee heb is nog altijd die associatie. Die moet nou een keer stoppen. Die associatie van ‘buitenlander’ ‘Het zijn altijd die buitenlanders’. Maar het is geen buitenlander meer, want Nederland is een multicultureel land”. Etnische minorisering heeft een sterke invloed op gevoelens van *home & belonging* voor de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond. In de volgende paragraaf zal ik de invloed van minorisering op gevoelens van *home & belonging* bespreken.

3.2 Minorisering en de invloed op gevoelens van home & belonging

Uit gesprekken met de respondenten blijkt dat er een sterke identificatie is met Nederland en dat er gelijktijdig sprake is van een identificatie met Marokko. Deze meervoudige identificatie kan gevoelens van *home & belonging* beïnvloeden. In de literatuur worden *home* en *belonging* veelal benaderd als onderling afhankelijk, alsof er een vanzelfsprekende link tussen deze twee begrippen is. Hedetoft en Hjort (2002) omschrijven *home & belonging* als volgt “*our home is where we belong, territorially, existentially, and culturally, where our own community is, where our loved ones reside, where we can identify our roots, and where we long to return to when we are elsewhere in the world... home is where we feel we belong*”. Het concept van *home* wordt hiermee meer dan een fysieke plek waar men woont, het gaat om gevoelens van *belonging*, een *sense of belonging* zorgt ervoor dat je ergens *home* kan zijn. Anne Gordijn (2007) betwist deze vanzelfsprekende onderlinge afhankelijkheid tussen *home* en *belonging*. Aan de hand van een vignet over een ‘Marokkaans theekransje’, waar zij met een aantal Marokkaanse vrouwen van de eerste generatie een kopje Marokkaanse thee drinkt, laat zij zien dat deze vrouwen géén *sense of belonging* met Nederland hebben, maar zich wel zonder

problemen *home* voelen in Nederland. Op basis daarvan beargumenteert Gordijn dat de theoretische koppeling tussen *home* en *belonging* empirisch niet houdbaar is. Ik onderschrijf het argument van Gordijn. Waar de respondenten nog kunnen worstelen met het begrip *belonging*, en zichzelf bij tijd en wijle afvragen waar ze nu eigenlijk bijhoren, en wie ze nu eigenlijk ‘zijn’, is het begrip *home* voor de respondenten heel duidelijk. Nederland is hun thuis, hun thuis in bredere zin dan alleen een fysieke plek om te wonen, in Nederland is hun leven.

3.2.1 Home

Er zijn verschillende principes die mensen gebruiken om te beargumenteren waarom men zich ergens thuis voelt (Omlo 2011). Deze principes zijn gebaseerd op een identificatie met factoren die voor mensen belangrijk zijn, zoals het land waar iemand geboren is, de plek waar iemand een toekomst op wilt bouwen, maar ook vertrouwde en affiniteit met een bepaalde ‘cultuur’. Vaak spelen er meerdere principes tegelijkertijd, en kunnen principes voor meerdere plaatsen gelden. Dit onderstreept de meervoudigheid van identificaties en identiteiten.

Het principe dat respondenten het meest noemden om aan te geven dat Nederland hun thuis is, is het *grondprincipe*. Een identificatie met het land, of de plek, waar je bent opgegroeid. Het overgrote deel van de respondenten geeft aan dat zij Nederland zien als thuis omdat zij hier geboren en getogen zijn, zoals de volgende citaten laten zien: “*Ik voel me toch wel thuis in Nederland. Ik ben hier geboren en opgegroeid, en ja, met mijn gezinnetje voel ik mij het meest thuis ... waarschijnlijk voel ik mij toch wel Hollands ja*”. en “*Hoe je het ook went of keert, ik ben in Nederland geboren. Dus ja Nederland staat voorop*”.

Uit het volgende citaat komt naast het *grondprincipe* ook het *participatie principe* naar voren. “*Ik voel me het meest thuis in Nederland. Hier ben ik immers geboren en getogen. Mijn leven speelt zich hier af, ik studeer woon en werk hier*”. Het gegeven dat deze persoon actief participeert in de Nederlandse samenleving door studie en werk, maakt Nederland zijn thuis. Een ander principe dat veel genoemd wordt is het *toekomstprincipe*, men voelt zich verbonden met Nederland en wilt ook in Nederland een toekomst opbouwen.

Het *toekomst principe* gaat vaak samen met het eerder genoemde *grond- en participatie principe*. “*Nederland is voor mij het land waar ik woon, werk en leef. Waar het grootste gedeelte van mijn leven is en waar mijn sociale netwerk zich begeeft. Het land wat ik voel als mijn land en waar ik nooit uit weg wil gaan*”.

Uit dit citaat is nog een ander principe te halen, namelijk het *emotionele principe*. Nederland *voelt* als zijn land. Ook jeugdherinneringen en een sociaal netwerk van vrienden en collega’s worden genoemd als argument voor een thuis gevoel in Nederland, wat valt onder het *emotionele principe*.

Het *cultuurprincipe* wordt minimaal genoemd. Pas wanneer er wordt gevraagd aan de respondenten of zij zichzelf ooit in Marokko zien wonen komt naar voren dat ze zichzelf daar niet zien wonen om ‘culturele’ redenen. Men is gewend aan een bepaalde manier van leven die in Marokko moeilijk te behouden is. Wat hierbij meespeelt zijn praktische en financiële zaken als de sociale zekerheid die Nederland biedt en die in Marokko niet gegarandeerd is, maar ook de corruptie die in Marokko veel voorkomt. *“Maar ik zou er niet kunnen wonen denk ik, ja als je geld hebt is het leuk, de sociale voorzieningen zijn hier gewoon veel beter dan daar. En natuurlijk de corruptie”*. Maar ook het gevoel in Nederland ‘jezelf’ te kunnen zijn, terwijl dit in Marokko niet zou kunnen, speelt een rol. Dit heeft te maken met een bepaalde manier van leven die in Nederland wordt geaccepteerd maar in Marokko gevoeliger ligt *“Ik werk en heb daarnaast ook nog mijn gezin dus heb ook zo nu en dan de behoefte om even weer op te laden. Dit doe ik doormiddel van een biertje drinken met vrienden, of een keer uit eten. Binnen de Marokkaanse cultuur wordt dit niet altijd echt geaccepteerd... thuis is voor mij toch Nederland. Hier kan ik mijzelf zijn en mijn gevoel uiten”*.

De principes die worden genoemd in relatie tot Marokko zijn voornamelijk het *rootsprincipe* en het *emotionele principe*. Het feit dat ouders in Marokko zijn geboren en getogen is het *rootsprincipe*. Het overgrote deel van de respondenten gaf aan dat zij Marokko zien als het land waar hun ouders vandaan komen, en dat Marokko daarmee ook een stukje is van wie zij zelf zijn. Deze emotionele identificatie met Marokko maakt dat mensen zich verbonden voelen met Marokko, en er ook graag naar toe gaan. Wanneer ze in Marokko zijn voelen ze zich op hun gemak. *“Marokko is voor mij momenteel vooral een vakantieland. Maar ik weet dat hier mijn achtergrond ligt, en er speelt zodoende dan ook een belangrijk gevoel. Als ik na een jaar hard studeren of werken weer in Marokko ben voel ik me rustig”*. Echter zorgt de emotionele band niet voor een gevoel van *home*, het is het land waar hun ouders vandaan komen, maar niet hun thuis.

Het *emotionele principe* is gebaseerd op de familie die in Marokko woont, en voor een enkeling de kindertijd en de eerste herinneringen die zij hebben aan Marokko. *“Marokko is mijn tweede land. Ik heb daar mooie herinneringen aan mijn grootouders, en heb een leuke kleutertijd gehad”*.

Het *politieke principe*, in het bezit zijn van dan wel de Nederlandse dan wel de Marokkaanse nationaliteit is niet naar voren gekomen als argument om Nederland of Marokko als thuis te zien. Kennelijk is nationaliteit voor de respondenten niet een argument om je ergens wel of niet thuis te voelen.

Wanneer er uitsluitend gekeken zou worden naar de sociaal-culturele participatie van de respondenten zouden zij gezien moeten worden als conform de standaard. Allen maken zij deel uit van de Nederlands samenleving ‘zoals dat hoort’. Ze werken, ze studeren, en sommige drinken in hun vrije tijd een biertje. Ook de moslims, die geen alcohol drinken, gaan mee met een borrel van studie of werk, voor de gezelligheid. Verder voelt iedereen zich op zijn of haar gemak binnen de Nederlandse culturele normen en waarden. Dit maakt dat Nederland ook daadwerkelijk als ‘thuis’ gezien wordt. En toch kan bij tijd en wijle het gevoel dat zij hier ook daadwerkelijk horen, een *sense of belonging*, ontbreken.

3.2.2 A sense of belonging

Het is duidelijk dat de respondenten op basis van diverse principes Nederland zien als thuis. Maar ondanks dat Nederland gezien wordt als thuis, ligt het gevoel van *belonging* complexer. Het is lastig om gevoelens van *belonging* analytisch te beschrijven, juist omdat het gaat om gevoelens die voor mensen lang niet altijd logisch te beredeneren of te analyseren zijn maar samen hangen met subtiele en vaak triviale zaken als bepaalde geuren of geluiden die een gevoel van *belonging* op kunnen roepen (Lichtenberg 1999, in Hedtoft en Hjort 2002). Uit de gesprekken met respondenten kwam een emotionele identificatie met Marokko naar voren, welke vooral gebaseerd was op warme gevoelens. De respondenten gaven aan niet altijd exact te weten waarom ze bepaalde warme gevoelens voor Nederland of Marokko hebben, maar dat dit gewoon zo is. *“Als ik op vakantie ben in Marokko geniet ik intens, maar verlang ik na drie weken naar Nederland. Als ik in Nederland zit geniet ik intens van mijn leven en verlang ik naar Marokko. Het is lastig aan te geven waar het verschil zit, en wat een ‘omslag’ moment is. Dat kan soms zijn door het horen van een liedje, een herinnering of iets anders”*. De emotionele band met Marokko zorgt niet vanzelfsprekend ook voor een gevoel van *home* in Marokko. Het gevoel van verbondenheid met Marokko is meer te duiden als een *sense of belonging*. Het is het land van de ouders, het land waar hun geschiedenis ligt, en het land waar men zich om emotionele redenen prettig voelen, maar wat niet gezien wordt als thuis. Thuis is in Nederland.

De gedeelde identificatie met zowel Nederland als Marokko zorgt voor een gedeeld gevoel van *belonging* in zowel Nederland als Marokko. Voor een enkeling kan dit bij tijd en wijle verwarring met zich mee brengen. *“Als ik daar ben heb ik wel een beetje het gevoel van, ja, stel nou dat mijn vader nou nooit naar Nederland was gekomen, dan had ik hier ook gewoond....Dat doet wel iets met me. Dit was mijn thuis geweest als het even iets anders was gelopen...Als ik daar geweest ben dan verwacht dit mij wel. Wie ben ik eigenlijk, waar hoor ik bij”*. Maar over het algemeen weet men hier goed mee te leven en wordt deze gedeelde *sense of belonging* niet als problematisch ervaren, maar gezien als een persoonlijke verrijking, men

probeert het beste uit beide culturen te halen. “*Mijn identiteit kun je dus zien als een soort mengelmoes van de Nederlandse en de Marokkaanse cultuur*”. Eventuele problemen met een gedeelde *sense of belonging* liggen dan ook niet in het gegeven dat de *roots* in Marokko liggen terwijl men in Nederland leeft, maar in het gegeven dat ‘anderen’ er continu op wijzen dat hun *roots* ergens anders liggen, en dat dit door ‘anderen’ geïmagineerd wordt.

Het proces van etnische minorisering legt een vanzelfsprekende link tussen het land van herkomst, in dit geval Marokko, en iemands identiteit. Deze redenatie resulteert erin dat migranten een misplaatste positie kunnen hebben in hun ‘nieuwe’ land, want ze horen *eigenlijk* ergens anders en kunnen daarom nooit als ‘echte Nederlanders’ gezien worden (Ghorashi, 2006). Ze willen dit wel, maar door een gebrek aan erkenning van ‘anderen’ dat zij Nederlander zijn, hebben ze het gevoel dat ze dit niet mogen en daarom ook niet kunnen. Dit zorgt voor een gevoel van uitsluiting en tast hun *sense of belonging* in Nederland aan (Omlo 2011). Het westerse idee van identiteit en *sense of belonging* is grotendeels vormgegeven door het nationalisme (Hedetoft & Hjort 2002). Mensen hebben het gevoel dat zij bij een bepaald stuk grond, een gemeenschap of een staat ‘horen’. Ook is er duidelijk wie er nog meer bij horen, de *in-group*, en daarmee ook wie er niet bij horen, de *out-group*. Al worden leden van de *out-group* wel getolereerd in de samenleving, ze wonen en leven immers op het zelfde stuk grond of in dezelfde staat, ze horen niet bij de imaginaire gemeenschap (Ibid.). De respondenten geven aan dat zij, ondanks de sterke identificatie met Nederland en het duidelijke thuisgevoel in Nederland, het gevoel hebben niet bij de *in-group* te horen. Niet omdat zij dat zelf niet zouden willen, of omdat zij zich nu zo anders, non-conform, gedragen, maar omdat zij door anderen niet worden toegelaten tot deze *in-group*. Door opmerkingen of houdingen van anderen worden Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond uitgesloten van de imaginaire Nederlandse gemeenschap waardoor een *sense of belonging* in Nederland wordt aangetast. In de volgende paragraaf zal ik het proces van in- en uitsluiting in relatie tot minorisering bespreken.

3.3 In- en uitsluiting

Het in de vorige paragraaf genoemde proces van in – en uitsluiting volgens Hedetoft en Hjort (2002) is ook terug te vinden in het proces van minorisering dat Rath (1991) beschrijft. Er is een meerderheid die de standaard bepaald, dit is de *in-group*, en een minderheid die non-conform de standaard zou zijn, oftewel de *out-group*. Deze *out-group* wordt wel getolereerd, en binnen de *out-group* mogen zij doen wat zij willen, zolang zij zich naar buiten toe maar conform de standaard gedragen (Zahn 1984 in Rath 1991, p. 111). Het uitsluiten van degene die er ‘niet bijhoren’ en het hiermee creëren van groepen, is wat Wimmer (2002) *social closure* noemt. Het proces van *social closure* hangt nauw samen met het vormen van een

cultural compromis (Ibid.). Dit compromis definieert de grenzen tussen de deelnemers (wij) en buitenstaanders (zij) en is het resultaat van het onderhandelingsproces over collectieve normen en sociale classificaties. Dit onderhandelingsproces vindt plaats in de dagelijkse interactie tussen alle betrokken actoren, en is daarmee een sociaal construct. Het *cultural compromis* kan alleen ontstaan wanneer de morele categorieën en sociale classificaties door alle betrokkenen worden geaccepteerd en gevalideerd.

Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond zijn Nederlands staatsburger. Ook voelen zij zich onderdeel van de Nederlandse samenleving en zien zij Nederland als hun thuis. Hiermee zijn Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond, zowel wettelijk als gevoelsmatig, belanghebbende actoren bij een *cultural compromis*. Echter door etnische minorisering worden zij uitgesloten van de imaginaire Nederlandse gemeenschap, en vallen zij niet binnen de *social closure*. Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond worden gezien als buitenstaanders die helemaal geen onderhandelingspositie hebben omdat ze hier ‘niet horen’. Dit maakt het onderhandelingsproces voor Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond complex, zeker wanneer het gaat om onderwerpen die als non-conform gezien worden, zoals het dragen van een hoofddoek of het bouwen van een moskee. Hun sociale classificatie als ‘etnische minderheid’ staat in de weg voor een volledige acceptatie als actor binnen het onderhandelingsproces van het *cultural compromis*. Ik heb al aangetoond dat de respondenten aangeven dat zij zichzelf uitgesloten kunnen voelen door acties of opmerkingen van anderen. Maar ook geeft een aantal respondenten duidelijk aan dat zij zich door de politiek uitgesloten voelt. “*Ik ben iemand van Marokkaanse afkomst met het gegeven om eveneens Nederlander te zijn, het wordt tijd dat de politiek deze generatie als volwaardige burgers in de Nederlandse maatschappij ziet*”. Er is behoefte aan een erkenning van het gegeven dat Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond deel uit maken van de Nederlandse samenleving, een erkenning van hun rol als actor om deel te nemen aan het onderhandelingsproces over het inrichten van de gedeelde ruimte. De behoefte aan erkenning, en de actieve aanwezigheid van Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond op verschillende vlakken van de samenleving, kan conflict, of *friction*, teweeg brengen tussen ‘groepen’. *Friction* brengt *movement* en actie met zich mee, het effect hiervan kan uiteindelijk leiden tot nieuwe oplossingen en ideeën (Tsing, 2004). De ‘botsing tussen culturen’ (Huntington 1993) veroorzaakt frictie tussen verschillende groepen binnen de Nederlandse samenleving. Deze frictie zal uiteindelijk kunnen leiden tot een nieuwe machtsbalans binnen de Nederlandse samenleving, waarbij Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond wel vallen binnen de *social closure*, en onderdeel uit zullen maken van het *cultural compromis*. Wimmer (2002, p. 39) zegt dat : “*shifts in the fabric of power lead to a sharpening of conflicts over the rules of the cultural game, until subcultures start to*

flourish in the different parts of society and the cultural compromis finally breaks down under the attack of the most varied claims to recognition and validity". De tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond is in een razend tempo zichzelf aan het opwerken op de sociaaleconomische ladder. Er wordt steeds meer ruimte opgeëist zowel in het publieke als het politieke domein, zoals het groeiende aantal 'bekende Marokkanen' en politici met een Marokkaanse achtergrond laat zien. Je zou kunnen spreken van een machtsverschuiving. Waar Marokkanen van de eerste generatie gezien werden als 'gastarbeiders', als tijdelijke inwoner van Nederland, en hun plek binnen het *cultural compromis* die van buitenstaander was, is de tweede generatie Nederland gaan zien als thuis, en eisen zij een onderhandelingspositie binnen het *cultural compromis* op. Ondanks dat men zich uitgesloten kan voelen, en Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond geen onderdeel uit maken van de *social closure*, is het onderhandelingsproces over een inclusief *cultural compromis* en over *the rules of the cultural game* in volle gang. Websites als allochtonië.nl en wijblijvenhier.nl, waar de positie van 'etnische minderheden' binnen de Nederlandse samenleving wordt bediscussieerd, zijn hier uitingen van.

3.4 Positioneren van hybride identiteit; institutionaliseren van het verschil?

Het categorale denken, en de processen van in- en uitsluiting op basis van 'cultuur' houdt het wij/zij denken in stand. Er wordt gelet op verschillen die er verondersteld worden te zijn waardoor migranten altijd gezien zullen worden als 'de ander', als 'zij' en nooit 'wij' kunnen worden. Ghorashi (2006) pleit om deze reden voor ruimte voor culturele verscheidenheid. Wanneer verscheidenheid, verschillen, gezien zullen worden als onderdeel van de Nederlandse samenleving, in plaats van non-conform en daarmee on-Nederlands, zullen er ontmoetingen tussen culturen plaats kunnen vinden en nieuwe verbindingen tussen identiteiten gelegd kunnen worden, wat het positioneren van een hybride identiteit voor 'nieuwe Nederlanders' mogelijk zal maken. Binnen deze hybride identiteit is er de vrijheid om bewust te kiezen wat iemand van de eigen cultuur wilt behouden en wat niet. Ghorashi pleit dan ook voor het positioneren van een hybride identiteit als anders-Nederlands om ruimte te geven aan de culturele verscheidenheid.

Verschillende respondenten gaven zichzelf in eerste instantie een hybride identiteit, ze gaven aan zichzelf Marokkaanse-Nederlander, of Nederlandse-Marokkaan, te voelen. Wel speelt hierbij vaak mee dat zij door anderen gezien worden als Marokkaan, en zichzelf daarom zo kunnen voelen. "*Ik voel me in Nederland een Nederlander met een Marokkaanse afkomst, mijn ouders komen uit Marokko, Met de nadruk op afkomst. Dat komt omdat ik die stempel krijg. Ik wordt door anderen gezien als Marokkaan*". Echter het positioneren als zijnde Marokkaanse-Nederlander roept bezwaren op. Zo gaf een van de respondenten aan zichzelf een Marokkaanse-Nederlander te voelen, maar de positionering als Marokkaanse-

Nederlander, of welke positionering dan ook, niet te zien zitten. “*Ik kies voor geen enkele hok-benoeming. Schapen leven in hokken, mensen niet. Ik wil gewoon bij mijn naam genoemd worden*”. En een ander vroeg zich af tot welke generatie deze hybride identiteit dan zou blijven, en wanneer iemand dan “*gewoon Nederlander wordt*”.

Ik betwist het positieve effect dat het positioneren van een hybride identiteit in het specifieke geval van Nederlanders met een Marokkaans achtergrond zou hebben. Ghorashi (2006, p. 27) benadrukt met een hybride positionering het verschil, ze noemt het zelf *anders-Nederlands* en zegt hierover: “*Deze nieuwe hybride Nederlanders zijn geen vijanden van de Nederlandse samenleving, maar de bondgenoten van de ‘autochtone’ Nederlanders*”. Waar de theorie van Ghorashi inspeelt op het gevoel niet volledig geaccepteerd te worden, en hiermee de juiste snaar raakt, slaat ze in het geval van het positioneren als in dit geval Marokkaans-Nederlands de plank mis. Uit de gesprekken met respondenten komt duidelijk naar voren dat Nederland als thuis gezien wordt en dat er een gevoel van verbondenheid is met Nederland, en dat Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond onderdeel uitmaken van de Nederlandse samenleving op alle gebieden. Vanuit hun Nederlanderschap willen ze de vrijheid hebben te kunnen leven zoals ze willen, te geloven wat ze willen, zonder daarbij gepositioneerd te worden als ‘anders’ of als ‘bondgenoot’. Het gevoel daadwerkelijk onderdeel te zijn van de imaginaire Nederlandse gemeenschap ontbreekt, omdat er steeds gewezen wordt op het anders zijn, op het verschil. Mijn argument is dat door het positioneren van een hybride identiteit als Marokkaanse-Nederlander het verschil geïnstitutionaliseerd wordt, en Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond nog steeds niet opgenomen zullen worden binnen de *social closure* terwijl dit is wat er verlangd wordt. Daarom pleit ik voor een positionering als Nederlands burger, hun civiele burgerschap en nationale identiteit als Nederlander zal hiermee benadrukt worden, waardoor verschillen vanuit deze gedeelde Nederlandse identiteit overbrugd kunnen worden. Binnen deze gedeelde identiteit kan men individuele keuzes maken over wat er van de eigen cultuur gekoesterd wordt en wat niet. Het al dan niet positioneren van een hybride identiteit raakt het vraagstuk hoe we in Nederland om moeten gaan met diversiteit, het multiculturalisme debat. Dit debat zal in het volgende hoofdstuk besproken worden.

Hoofdstuk 4: Het multiculturalisme debat

Het organiseren van het omgaan met diversiteit in Europa, en het al dan niet slagen van de ‘multiculturele samenleving’ is sinds enige tijd onderwerp van debat. Zo heeft Scheffer daar een essay en een boek over geschreven (2001, 2007) en hebben Merkel, de Duitse bondskanselier, en Cameron, de premier van Groot-Brittannië, gezegd dat het multiculturalisme heeft gefaald¹. Verder heeft de Nederlandse regering in 2011 afstand genomen van ‘de multiculturele samenleving’ door een koerswijziging in het integratiebeleid, waarbij de nadruk ligt op ‘Nederlandse’ waarden en normen, en niet langer op behoud van ‘eigen’ culturele identiteit. In het debat over de multiculturele samenleving is het van belang onderscheidt te maken tussen de multiculturele samenleving enerzijds en het multiculturalisme anderzijds. Het is een gegeven dat er in Nederland een diversiteit is aan religies, afkomsten en levensovertuigingen. Deze diversiteit maakt van Nederland een ‘multiculturele’ samenleving. Hier kán geen afstand van gedaan worden, deze diversiteit is de sociale werkelijkheid waarin mensen leven. Hoe er beleidsmatig met deze diversiteit wordt omgegaan is het multiculturalisme. Hierover kun je wel debatteren of dit geslaagd of mislukt is, en vanuit dit debat besluiten afstand te doen van het multiculturalisme, of besluiten het multiculturalisme te herzien. Ik wil hier niet pretenderen dat ik een antwoord kan geven op de vraag of het multiculturalisme al dan niet is mislukt. Daarvoor zou ik alle facetten van het multiculturalisme onderzocht moeten hebben. Ik heb mij uitsluitend gericht op de groep Nederlanders van Marokkaanse afkomst. Uitgaande van de respondenten zijn mij twee facetten van het omgaan met diversiteit, het multiculturalisme, opgevallen. Ten eerste het door anderen creëren van een groepsidentiteit waarmee het wij/zij denken in stand wordt gehouden. Ten tweede de manier waarop ‘vrijheid’ wordt gezien. Hiermee bedoel ik de vrijheid om elementen uit de eigen religie of cultuur al dan niet te behouden, het gevoel dat men ‘zichzelf’ kan en mag zijn in Nederland.

4.1 Groepsidentiteiten

Het multiculturalisme debat gaat over de accommodatie van culturele ‘groepen’, waarbij de sociale werkelijkheid van groepen wordt erkend (Modood 2007). Het indelen van de samenleving in ‘groepen’ of categorieën is nodig om de samenleving overzichtelijk te maken en de wereld te begrijpen. Ook de respondenten geven aan te behoren bij bepaalde ‘groepen’ als moslims, Marokkanen, Nederlanders of meerder groepen tegelijk. En toch wordt het hebben van de ‘groeps’- identiteit Marokkaan of moslim ervaren als vervelend.

¹Bron: <http://www.elsevier.nl/web/Nieuws/Buitenland/288553/David-Cameron-Multiculturalisme-heeft-gefaald.htm>

Als één van de centrale onderwerpen binnen het multiculturalisme noemt Sen (2006) de vraag hoe mensen gezien moeten worden. Moeten mensen gecategoriseerd worden in termen van geërfde tradities en religie van de gemeenschap waarin zij toevallig geboren zijn? Hiermee wordt uitgegaan van een identiteit waar men zelf geen zeggenschap over heeft gehad, omdat die persoon toevallig binnen een bepaalde ‘groep’ is geboren. Of moeten mensen gezien worden als individuen met een scala aan mogelijkheden waaruit een individu zelf kan kiezen, zelf invloed heeft op welke identiteit(en) hij of zij zichzelf geeft? In Nederland wordt er uitgegaan van de eerste zienswijze. Door etnische minorisering worden er groepen gecreëerd op basis van etnische kenmerken. Eventuele andere eigenschappen of kenmerken die iemands identiteit zouden kunnen bepalen worden hiermee ondergeschikt gemaakt aan etniciteit. Een persoon heeft geen controle over het gebied of de omgeving waarin hij of zij wordt geboren, etniciteit is in deze zin geen keuze maar een gegeven. Op basis van de Marokkaanse etniciteit worden er collectieve ‘culturele’ kenmerken, normen en waarden, toegeschreven aan individuen alsof deze vanzelfsprekend bij de Marokkaanse etniciteit zouden behoren. Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond worden zo gedefinieerd op basis van een veronderstelde cultuur die vanzelfsprekend zou volgen uit hun etnische achtergrond.

Wanneer mensen als een groep worden bestempeld is het onvermijdelijk dat er een aspect uit het complexe geheel van verschillende aspecten wordt gehaald welke voorrang krijgt over andere kenmerken (Modood 2007). Bij Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond wordt vaak het religieuze aspect aangehaald. Iemand met een Marokkaanse achtergrond is vanzelfsprekend moslim, waarbij het moslim zijn gelijk komt te staan met de Marokkaanse achtergrond, alsof deze twee kenmerken één en hetzelfde inhouden. Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond worden door anderen automatisch gezien als moslim, terwijl niet elke ‘Marokkaan’ ook daadwerkelijk moslim is. Zo gaven enkele respondenten die niet meedoen met de ramadan aan dat zij zich hierop aangekeken voelden, niet alleen door de Marokkaanse gemeenschap maar ook door andere Nederlanders. Door de Marokkaanse etniciteit wordt er vanuit gegaan dat Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond moslim zijn en dus meedoen met de ramadan, wanneer dit niet zo blijkt te zijn raken mensen in de war omdat het beeld dat zij hadden van ‘Marokkanen’ niet altijd blijkt te kloppen. Hiertegenover staat dat de praktiserende moslims die ik heb gesproken zichzelf duidelijk positioneerden als ‘moslim’ en niet altijd als ‘Marokkaan’. *“Ik omschrijf mezelf als moslim omdat ik in mijn dagelijks leven vaak bezig ben met het geloof, waardoor dat dus je identiteit is. Ik ben overdag niet actief bezig met mijn Marokkaanse of Nederlandse achtergrond, maar met mijn geloof”*. De toegeschreven groepsidentiteit klopt niet altijd met de sociale werkelijkheid van de individuen die ingedeeld worden in deze groepen.

Bij de gesprekken met respondenten is er geen eis voor speciale of aparte groepsrechten vanwege hun islamitische identiteit naar voren gekomen. Het debat over speciale of aparte groepsrechten laat ik dan ook buiten beschouwing. Wel is uit de gesprekken naar voren gekomen dat de respondenten vanuit hun burgerrecht op vrijheid van godsdienst, hun religie willen kunnen uitoefenen. Zij geven aan dat het geloof vooral een individuele zaak is, en dat zij niet kunnen spreken voor andere moslims. *“Ik praat niet voor de islamitische gemeenschap. Dat kan niet. Iedereen ervaart de islam weer anders dus ik kan niet voor een hele gemeenschap praten”*. De individuele benadering van religie staat haaks op het groepsdenken, en de gedachte dat groepsdruk mensen tot hun geloof dwingt.

Aan de ene kant geven de respondenten aan zichzelf als ‘Marokkaan’ te zien, en er is ook sprake van een identificatie met Marokko, maar toch vinden zij de opgelegde groepsidentiteit als ‘Marokkaan’ niet prettig. Dit lijkt tegenstrijdig maar is het niet. Deze paradox past binnen wat Modood (2007) een nieuwe vorm van etniciteit noemt. Er is hierbij sprake van een sterke groepsidentificatie maar een matige of zwakke conformiteit naar, en uniformiteit binnen, deze groepsidentificatie. De paradox zit hem hier in het gegeven dat de zelfidentificatie ‘Marokkaan’ vooral een emotionele, soms zelfs nostalgische, identificatie is die individueel wordt beleefd, en als privé wordt gezien. Echter de opgelegde identiteit als ‘Marokkaan’ wordt ervaren als een statische, publieke identiteit die alle andere aspecten van iemands identiteit overschaduwde, en bovendien het verschil met andere Nederlanders benadrukt. Ook wordt de ‘Marokkaanse’ identiteit gezien als speelbal van de media en politiek, wat het vertrouwen in de media en politiek schaadt. *“Ik moet zeggen dat ik nu het hele debat over moslims, Marokkanen en integratie als een hype zie binnen de politiek. Vandaag Marokkanen morgen zijn het weer de Polen en de Grieken”*. En *“Verder vind ik het een groot hypocriet spel van de media en de politiek. De media verkoopt er lekker mee en de politiek wint er tere zieltjes mee. Voor mij een van de redenen waarom ik bijvoorbeeld niet meer stem”*.

4.1.1 Stereotyperingen

De respondenten geven aan het vervelend te vinden dat zij bij voorbaat de groepsidentiteit Marokkaan opgelegd krijgen omdat er gelijk vooroordelen en stereotyperingen naar voren komen waardoor er geen oog is voor hun individuele identiteit. Binnen de sociale antropologie verwijst het concept van stereotypering naar de creatie en toepassing van een gestandaardiseerd denkbeeld over de culturele onderscheidenheid van een groep (Eriksen, 2002 p. 23-24). Een aantal respondenten gaf aan dat zij in het dagelijks leven regelmatig aanlopen tegen (negatieve) stereotypering. Soms in subtiele vormen, door bijvoorbeeld aan hen gerichte goed bedoelde, maar toch kwetsende, uitspraken over het praten van ‘goed

Nederlands' of het gezien worden als 'anders' dan 'andere Marokkanen'. Maar ook in de media of de politiek worden stereotypingen gezien. *“Ik voel me zeker aangesproken omdat de toon hard is en vaak generaliserend. Sinds de komst van Geert Wilders bestaat de indruk dat de grote meerderheid van Marokkaanse komaf willen profiteren van de lusten van Nederland en niet de lasten willen dragen. Dat we optimaal rendement halen van het sociale stelsel, maar zelf te beroerd zijn om daarin te investeren. En dat we Nederlandse vrouwen als hoeren zien en uiteindelijk met een nichtje uit Marokko willen trouwen”*. De individuele vaardigheden van een minderheid worden niet altijd erkend door dominante samenleving. De respondenten vertelden dat bijvoorbeeld het zoeken van een stageplek of bijbaan moeielijk ging, waarbij er het gevoel heerste dat dit kwam door de 'Marokkaanse' achtergrond waardoor er geen oog was voor hun individuele kwaliteiten. *“In tijden van solliciteren heb je er sowieso last van. En voor de rest valt het wel mee”*. En *“Als ik op zoek was naar een stageplaats was je bij voorbaat al kansloos. Terwijl de mensen die me toch een kans hebben geboden uiteindelijk uitermate tevreden waren. Ook mijn omgeving kampt hiermee. Verder wordt er altijd extra op me gelet als ik in een winkel binnenloop, zeer vervelend!”*.

Stereotypes zijn nodig voor het definiëren van de grenzen van de 'eigen' groep, en daarmee ook wie er niet binnen die groepsgrenzen vallen (Eriksen, 2002). Het hebben van een meerderheid en een (etnische-) minderheid kan scheve machtsverhoudingen tot gevolg hebben (Ibid.). Zo kan er discriminatie en diskwalificatie worden ervaren. Het inzetten van minderhedenbeleid voor het behouden van een groepsidentiteit, en het hiermee in stand houden van het hebben van een meerderheid en een minderheid, is een gevolg dat Eriksen (2002) noemt en dat ik tijdens mijn onderzoek ben tegen gekomen. Er zijn recentelijk veel rapporten uitgekomen die stellen dat het minderhedenbeleid, het diversiteitsbeleid, moet worden herzien of zelfs afgeschaft, omdat het bestaande beleid de verschillen in stand houdt. Ook de vraag of het woord 'allochtoon' wel of niet gehandhaafd moet blijven komt voort uit de gedachte dat het huidige discours het groepsdenken bevordert, en daarmee de integratie van 'minderheden' juist in de weg staat (o.a. Nidi 2012, RMO 2012, WRR 2007). Het in standhouden van groepsidentiteiten, en deze groepsidentiteiten opleggen van bovenaf, gaat ten koste van de keuzevrijheid en agency van individuen. In de volgende paragraaf zal ik dieper ingaan op keuzevrijheid.

4.2 Vrijheid

Sen (2006) geeft twee benaderingen die binnen het multiculturalisme mogelijk zijn. De eerste benadering gaat uit van het hebben, en houden, van diversiteit als een waarde op zichzelf. De tweede benadering richt zich op de vrijheid van denken en gaat uit van de waarde van culturele diversiteit zover deze diversiteit uit vrije wil gekozen is. In Nederland is er een

drang naar conformiteit, waardoor er geen ruimte is voor ‘afwijkende’ keuzes (Rath 1991). Met deze drang naar conformiteit, en het uitsluiten van ‘afwijkende’ keuzes, ontken je de keuzevrijheid van individuen (Sen, 2006). Mensen worden op basis van uitsluitend hun etniciteit, of religieuze overtuiging, in een hokje gestopt waarmee er een bepaalde etnische of religieuze identiteit wordt opgelegd. Ondanks de culturele diversiteit, is de culturele vrijheid in Nederland beperkt. Culturele diversiteit is het hebben van diverse culturen naast elkaar, zoals we dat in Nederland hebben. Hoe er met deze culturele diversiteit wordt omgegaan bepaald of er al dan niet sprake is van culturele vrijheid. Culturele vrijheid is de mogelijkheid en de vrijheid om prioriteiten te veranderen indien men dit wilt (Ibid.). Wanneer er bij culturele diversiteit wordt vast gehouden aan ‘traditionele’ culturele uitingen en het goed praten en gedogen van bepaalde zaken omdat dat ‘hoort bij een cultuur’ uit naam van *cultural conservation* is er géén culturele vrijheid (Ibid). Een individu krijgt op deze manier niet de mogelijkheid om zelf te kiezen wat uit welke cultuur te behouden of juist over te nemen. Iemand wordt als het ware vastgezet in een opgelegde etnische identiteit, en hier is heel moeilijk uit te ontsnappen. Ook Wikan (2002) benadrukt dat ‘cultuur’ op zich niet vanzelfsprekend gerespecteerd hoeft te worden. Niet alles wat uit naam van ‘cultuur’ gebeurt moet men goed vinden. Wanneer uit naam van ‘cultuur’ het welzijn en de integriteit van individuen wordt aangetast, kan respect voor het individuele welzijn en integriteit vereisen dat ‘cultuur’ wordt bevochten. Dan pas komt er de mogelijkheid voor individuen om prioriteiten en culturele normen en waarden te veranderen, het uitoefenen van echte culturele vrijheid.

4.2.1 Culturele vrijheid en agency

Mensen hebben ‘*the power to act*’ en kunnen dingen veranderen, ‘cultuur’ niet, cultuur heeft geen agency. Door oorzaken af te schuiven op cultuur wordt er voorbij gegaan aan de kracht van individuen om zelf actie te ondernemen en beslissingen te maken op basis van menselijke behoeftes (Wikan 2002). Een gevaar van het zoeken van oorzaken en verklaringen in een cultuur is dat je mensen in een slachtofferrol kan plaatsen terwijl dit onnodig is. De Marokkaanse cultuur wordt vaak vereenzelvigd met de Islamitische cultuur. Een van de veel gehoorde kritieken op ‘de Marokkaanse cultuur’ is gebaseerd op deze vereenzelving met de islam, en gericht op de veronderstelling dat vrouwen binnen de Marokkaanse gemeenschap onderdrukt worden. Nu wil ik de onderdrukking van vrouwen niet bagatelliseren, het is een gegeven dat vrouwen de vreselijkste dingen overkomen, of op zijn minst ongelijk behandeld worden, uit naam van ‘cultuur’ en het is goed dat daar aandacht voor is. Echter deze veronderstelde onderdrukking hoeft lang niet altijd de werkelijkheid te zijn, en het trekken van een causaal verband tussen iemands cultuur en een achtergestelde positie van de vrouw doet onrecht aan de kracht van individuen.

Het dragen van een hoofddoek is een veel gebruikt voorbeeld van de onderdrukking van vrouwen binnen ‘de Marokkaanse cultuur’. De hoofddoek is haast verworden tot een symbool van de onderdrukking van islamitische vrouwen. Uit de gesprekken met mijn vrouwelijke respondenten die een hoofddoek dragen komt echter naar voren dat dit een zeer bewuste individuele keuze is. Het meest sprekende voorbeeld dat ik ben tegen gekomen is het voorbeeld van twee zusjes, allebei in de twintig, beide islamitisch. Waar de oudste een moderne verschijning is, een knappe meid om te zien, hippe kleding draagt, nagels rood gelakt en geen hoofddoek draagt, draagt de jongste lange donkere rokken of jurken, een hoofddoek, en heeft alles bedekt behalve het gezicht en de handen. Beide zijn zeer zelfstandige, moderne, meiden die ieder op hun eigen manier het geloof belijden en zich hier prettig bij voelen. De ouders stimuleren de meiden ook in het maken van eigen keuzes. Wel geeft de moeder aan dat zij niet zoveel begrijpt van haar jongste dochter “*Omdat ze helemaal opgaat in haar geloof, en ik niet zo goed weet wat ik daar van moet vinden*”. In plaats van deze zeer zelfbewuste moslima te duiden als slachtoffer, die door haar ouders of familie gedwongen wordt om zo gekleed te gaan, is hier duidelijk sprake van een weloverwogen eigen keuze om de sociale rol van vrome moslima in te nemen. Door het dragen van een hoofddoek door ‘moderne’ zelfbewuste vrouwen te verklaren vanuit sociale oorzaken als ongelijke man/vrouw relaties, maar ook bijvoorbeeld het afzetten tegen de dominante (westerse) samenleving, wordt er voorbij gegaan aan het feit dat er nu eenmaal vrouwen zijn voor wie de religieuze beleving, en de daarbij behorende uitingen van vroomheid, belangrijk is. Er wordt zo voorbij gegaan aan de individuele, persoonlijke, verlangens van moslima’s (Mahmood 2004). Hiermee worden deze vrouwen beperkt in hun culturele vrijheid.

Niet alleen Nederlandse vrouwen met een Marokkaanse achtergrond krijgen te maken met vooroordelen en stereotyperingen waardoor er een bepaalde sociale rol wordt opgelegd en agency wordt ontnomen. Ook mannen krijgen hier mee te maken. Zo wordt er verondersteld dat de sociaal-economische positie van Nederlandse mannen met een Marokkaanse achtergrond vaak slechter is dan die van vrouwen. Dit wordt hard gemaakt met cijfers over een lager opleidingsniveau, hogere werkloosheid en hogere criminaliteitscijfers. Deze stereotypering schetst het beeld van jongens en mannen die vast zitten in deze achterstandspositie, terwijl de vrouwen sociaal-economisch wél succesvol zijn. Echter een recent artikel laat zien dat dit stigma niet (meer) klopt, en dat juist de werkloosheidscijfers van vrouwen meer zijn gestegen dan die van mannen². Stereotypering kan resulteren in een *self-*

²Bron: <http://www.smn.nl/dossiers/101-arbeid-en-scholing/798-groei-werkloosheid-treft-vooral-marokkaanse-nederlanders>

fulfilling prophecy, Wanneer een dominante groep stelselmatig een bepaald beeld schetst over de gedomineerde groep, kunnen leden van deze groep zich hier naar gaan gedragen (Eriksen, 2002). Een aantal respondenten ervaart dit ook zo. “*Ik denk dat een mens zich gaat gedragen naar de stempel die je krijgt. Dus ook al ben ik hier geboren en getogen, ik zal altijd voor een Marokkaan aangezien worden en omdat ik zo aangezien word ga ik me er naar gedragen*”.

Vooroordelen en stereotyperingen over Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond stroken niet met de sociale werkelijkheid zoals ik die ben tegengekomen. Individuen vast pinnen op deze stereotyperingen en vooroordelen staat niet alleen de persoonlijke ontwikkeling van individuen in de weg, maar ontnemt individuen ook de culturele vrijheid om zelf een weloverwogen keuze te maken uit de diversiteit aan culturele waarden en tradities.

4.2.2 Common humanity en een gedeeld Nederlands burgerschap

Indien mensen niet geacht worden voor zichzelf te kunnen denken of te kunnen handelen, ontnem je niet alleen agency, maar is ook hun *human dignity* in het geding (Wikan 2002). Individuen worden ondergeschikt gesteld aan de culturele groep waar zij verondersteld worden toe te behoren, hiermee wordt hen een *common humanity* en *human dignity* ontnomen, alsof er geen overeenkomsten zijn in menselijke waardigheid en ervaringen (Ibid p. 144). De mate waarin mensen zich conformeren aan de algemeen geldende standaard, is de maatstaf volgens welke de menselijke waarde wordt bepaald (Rath 1991). Wanneer een groep gezien wordt als niet conform de standaard, heeft dit invloed op de menselijke waarde die aan leden van deze groep wordt toegekend. Onder andere door etnische minorisering, stereotypering en mis-recognition kan het idee ontstaan dat bepaalde groepen, waaronder Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond, niet conform de algemene standaard gezien worden. Deze groepen maken géén deel uit van de imaginaire gemeenschap, waardoor er geen oog is voor de menselijke waarde van deze groepen. Hierdoor ontbreekt een gevoel van *common humanity*. Eventuele ‘afwijkende’ keuzes, zoals het dragen van een hoofddoek of het vieren van bepaalde feestdagen, worden gezien als on-Nederlands waardoor Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond géén aanspraak kunnen maken op een *common humanity* als basis voor het recht om vast te houden aan ‘afwijkende’ keuzes. Dus ook al hebben Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond in theorie recht op het uiten van diversiteit, in de praktijk wordt dit niet geaccepteerd omdat de mogelijk gemaakte keuzes niet altijd volgens de geldende standaard zijn. Wanneer er uitgegaan wordt van de vrijheid of mogelijkheid om ‘culturele’ verschillen te laten zien en te benadrukken, is er sprake van *equal respect* voor verschillende ‘culturen’ (Modood 2007). De drang naar conformiteit, en de beperkte culturele vrijheid in Nederland zorgt voor een gebrek aan *equal respect*. *Equal respect* hangt samen met *equal dignity*. *Equal dignity* gaat uit van een *common humanity*, gaat

uit van wat mensen met elkaar gemeen hebben (Ibid.). Omdat het gevoel van een *common humanity* ontbreekt is er geen ruimte voor *equal dignity*.

In theorie is er vanuit het Nederlands burgerschap ruimte voor diversiteit, vrijheid van godsdienst, vrijheid van meningsuiting et cetera. Echter in de praktijk geldt dit alleen voor degene die verondersteld worden deel uit te maken van de imaginaire Nederlandse gemeenschap, degene aan wie een gelijke menselijke waarde, *common humanity*, wordt toegekend. Wanneer er niet langer wordt gefocust op verschillen, maar eruit gegaan wordt van wat mensen gemeen hebben, namelijk een gedeeld Nederlands burgerschap, zullen Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond gezien worden als onderdeel van de imaginaire Nederlandse gemeenschap. Hiermee zal er een gevoel van *common humanity* kunnen komen, van waaruit er plek is voor *equal dignity*. Vanuit deze *equal dignity*, een gelijke culturele waarde, zal er ruimte zijn voor *equal respect*. De mogelijkheid voor het maken van individuele keuzes, en het laten zien van verschillen, waarmee de culturele vrijheid voor individuen zal worden gewaarborgd.

De multiculturele samenleving is de sociale werkelijkheid. Hierin heeft een ieder zijn eigen plekje, en leeft zijn eigen leven. De focus binnen het multiculturalisme op de verschillen tussen groepen, het minoriseren langs etnische lijnen en het op basis hiervan toeschrijven van ‘culturele’ eigenschappen resulteert in vooroordelen, stereotyperingen en een wij/zij denken dat een gedeeld Nederlands burgerschap in de weg staat. Om in de woorden van Wikan (2002, p. 82) te spreken, niet het multiculturalisme maar het cultuur discours heeft gefaald. In de volgende, en tevens laatste paragraaf van deze scriptie, zal ik dieper ingaan op het cultuurbegrip en de problemen die hierbij komen kijken.

4.3 Cultuur

De respondenten gaven aan in principe tevreden te zijn met hun leven in Nederland. Ze staan midden in de Nederlandse samenleving door werk, studie en sociale contacten. Dit is terug te zien in de identificatie met Nederland die vrij sterk te noemen is, en de wens om door anderen gezien te worden als gelijkwaardig Nederlands burger. Naast de gesprekken met respondenten ben ik ook een aantal keer aanwezig geweest bij een zaalvoetbal project van de stichting Image Support in de Utrechtse wijk Hoograven. Het doel van dit project is een bijdrage te leveren aan de preventie van criminaliteit onder allochtone jongeren, en richt zich met name op jongens uit Hoograven en Kanaleneiland³.

³bron: <http://imagesupport.nl/sport-als-middel/>

De jongens die bij dit project aanwezig waren gaven een heel ander beeld over hun positie in de Nederlandse samenleving dan de respondenten. Veel van de vooroordelen en stereotyperingen die er heersen over ‘Marokkanen’ kwamen hier tot leven. ‘Marokkaanse’ jongens uit een achterstandsbuurt die niet naar school gaan, niet werken en daardoor op straat hangen, en een aantal die zich bezighouden met overlast gevende en soms zelfs criminele activiteiten. Tenminste, zo leek het. Na gesprekken met een paar jongens bleek dat sommige jongens wel degelijk studeerden, van MBO tot een enkeling zelfs WO. Ook distantieerde zij zich van het overlast gevende gedrag en de criminele activiteiten van andere aanwezige jongens. Voor hen is het zaalvoetbal een sociale gelegenheid, waarbij jongens die met elkaar zijn opgegroeid maar allemaal een ander leven leiden samen kunnen komen. Bij de jongens heerste er een groot wantrouwen naar mij als onderzoeker. Al kwamen de meeste zichzelf netjes voorstellen, het overgrote deel gaf een verkeerde naam, en stond niet open voor gesprekken die dieper gingen dan de vraag wat ik daar kwam doen. Ook het gevoel van onvrede, het gevoel niet in Nederland thuis te zijn en het verlangen naar Marokko ‘terug’ te gaan heerst bij deze jongens veel sterker dan bij de respondenten. De identificatie met Nederland lijkt hier zwak. Toch bleek uit de observatie dat deze jongens ‘Nederlandser’ zijn dan ze zelf misschien wel door hebben. De meest gesproken taal is Nederlands, soms zelfs met een duidelijk Utrechts accent, de muziek die geluisterd werd was top 40 muziek, de onderwerpen die onderling werden besproken varieerde van voetbal tot auto’s tot meisjes. Kortom, ‘normale’ tiener jongens die sociaal-economisch een slechte start hebben.

De problemen die ‘Marokkaanse’ jongens veroorzaken, van intimiderend groepsgegedrag tot criminele activiteiten, wordt vaak verklaart vanuit culturele oorzaken en verschillen. De ‘Marokkaanse’ cultuur en opvoeding zou de reden zijn voor het intimiderende groepsgegedrag en de hoge criminaliteit. Sommige mensen spreken zelfs van een ‘Marokkanendrama’ (Jurgens 2007). Doordat ik deze problemen alleen ben tegen gekomen bij deze specifieke groep van sociaal-economisch achtergestelde jongeren uit Hoograven en Kanaleneiland, en de observatie dat deze jongens eigenlijk helemaal niet ‘anders’ zijn, maar op hun Marokkaanse uiterlijk na hetzelfde zijn als andere jongens van dezelfde leeftijd, stel ik dat de verklaring gezocht moet worden in andere dan uitsluitend culturele oorzaken. De precieze oorzaak van het opvallende verschil tussen deze specifieke groep enerzijds, en de rest van de respondenten anderzijds, wil ik hier verder buiten beschouwing laten. Ook kan ik geen verklaring geven waarom deze jongens intimiderend groepsgegedrag vertonen, en soms vervallen in criminele activiteiten. Ik heb geen criminologisch onderzoek gedaan, en heb te kort tijd doorgebracht met deze jongens om de achterliggende oorzaken van hun, mogelijk afwijkende, gedrag te kunnen verklaren. Wel wil ik in deze paragraaf verder gaan op de vraag hoe het kan dat

cultuur nog steeds wordt aangehaald als verklarende factor, terwijl andere factoren als ondergeschikt worden gezien.

De etnische categorisering, en het verklaren van problemen vanuit ‘cultuur’ past in de Europese traditie van het zoeken naar culturele oorzaken en verklaringen voor maatschappelijke problemen (Sen 2006). Het verklaren vanuit ‘cultuur’ wordt echter met een dubbele standaard toegepast. Cultuur wordt alleen toegepast op ‘anderen’ maar niet op ‘onszelf’. Cultuur is hiermee een label geworden voor alles wat exotisch en vreemd is (Wikan 2002). *“De een vindt dat migranten zich moeten aanpassen, de ander dat zij die cultuur juist in enigerlei vorm moet bewaren, maar in beide gevallen stellen zij migranten ten principale voor als mensen met een levenswijze en mentaliteit die afwijkt van de Nederlandse standaard ... Hun (uit-heemse) culturele non-conformiteit wordt geproblematiseerd omdat zij wordt geassocieerd met achterstand, ja zelfs wordt gezien als indicatie van achterstand”* (Rath 1991, p. 112). In dit citaat geeft Rath een van de belangrijkste redenen voor het aanhalen van cultuur als verklarende factor. Bij voorbaat worden Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond gezien als ‘vreemd’ en wordt er verondersteld dat zij, wegens hun non-conformiteit, problemen zullen hebben of veroorzaken. Eventuele afwijkende, problematische of criminele gedragingen worden gezien als bevestiging van deze redenatie waardoor er niet verder wordt gezocht naar andere oorzaken of verklaringen. Hiermee is er het risico dat misschien wel veel belangrijkere factoren, zoals bijvoorbeeld iemands sociaal-economische positie, over het hoofd worden gezien. Niet alleen resulteert het aanhalen van cultuur als verklarende factor in etnisch gecategoriseerd ‘doelgroepen’ beleid dat bij voorbaat al uitgaat van ‘problemen’ en achterstand bij Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond, ook merk ik in mijn omgeving, op straat of in de media, dat cultuur vanzelfsprekend wordt gezien als de verklarende factor. *“Ja maar, het grootste deel van de Marokkanen is toch ook crimineel, kijk maar naar de cijfers”* of *“Ja maar als ik wordt lastig gevallen zijn het wél vaak Marokkanen”*. Uit dit soort opmerkingen blijkt dat er een vanzelfsprekende link wordt gelegd tussen het ‘problematische’ gedrag van een individu en zijn of haar afkomst en ‘cultuur’.

Een zeer recent, en opvallend voorbeeld van het gebruiken van cultuur als ‘verklarende factor’ is een incident dat plaats vond in een hotel in Utrecht. Wegens het vinden van asbest in woningen in de Utrechtse wijk Kanaleneiland, moesten gezinnen van veelal Marokkaanse komaf tijdelijk hun huis uit. Door dit hotel werd er onderdak geboden aan een tiental gezinnen. Er ontstonden problemen toen kinderen en/of jongeren overlast veroorzaakte in het zwembad. Er werd met stoelen gegooid en in het zwembad gepoept. Als reactie op deze misstanden zei de directeur van het hotel: *“Nou, kijk, een zwembadhotel heeft geen toezicht. Dus wat krijg je dan: een zwembad vol met kinderen die er in poepen en plassen,*

baldadigheden zoals met krukjes gooien. Kijk, het is een kwestie van een andere cultuur. En daarom hebben we besloten dat het zwembad maar even dicht moest”⁴. Waar de directeur van het hotel zelf al aangeeft dat het gaat om kinderen die zonder toezicht in het zwembad spelen, haalt hij ook direct ‘cultuur’ aan, alsof de ‘cultuur’ zou verklaren waarom deze kinderen overlast veroorzaken en in het zwembad poepen. Andere mogelijke oorzaken, als het hebben van geen toezicht, het opjatten van kinderen onder elkaar, verveling en de überhaupt spannende situatie voor deze gezinnen, worden ondergeschikt gemaakt aan de ‘cultuur’.

Cultuur is een abstract concept, door cultuur te gebruiken om individuen mee te definiëren worden mensen in een statische en onveranderbare positie geplaatst. Niet alleen ontnemen je mensen hiermee een mate van *human dignity* waarmee er voorbij wordt gegaan aan de kracht en de wil van mensen om dingen te veranderen, of om juist te blijven in een bepaalde sociale rol. Ook wordt hiermee *cultural conservation* in stand gehouden wat misbruikt kan worden om uit naam van ‘cultuur’ individuen te onderdrukken of te marginaliseren. Wanneer er wetten worden overtreden, of mensen in hun welzijn worden aangetast, zal er ingegrepen moeten worden. Maar dan niet uit naam van ‘cultuur’ of uit naam van ‘doelgroepen beleid’, maar simpelweg omdat wat die persoon in kwestie doet niet kan en mag in Nederland. Zonder uitzondering waren alle mensen die ik heb gesproken het hier mee eens. Individuen moeten de mogelijkheid hebben om te ontsnappen aan groepsdruk, zowel van buitenaf als van binnenuit, maar ook de vrijheid om indien gewenst wel te kunnen blijven in een bepaalde sociale rol zonder hierdoor als slachtoffer neergezet te worden, of de waarden en tradities die deze persoon als belangrijk ziet nu liberaal zijn of niet. Het dragen van een hoofddoek, het bouwen of bezoeken van een moskee, het vragen om een extra (onbetaalde) vrije dag voor het Suikerfeest of offerfeest, of het apart zwemmen van mannen en vrouwen, worden door de mensen die ik heb gesproken gezien als individuele zaken, vrijheden waar men in een daadwerkelijk vrij land de mogelijkheid voor zou moeten hebben, en die geen invloed zouden moeten hebben op iemands lidmaatschap van de Nederlandse imaginaire gemeenschap.

⁴Bron: <http://www.ad.nl/ad/nl/1039/Utrecht/article/detail/3292069/2012/07/26/Kinderen-asbestoeristen-poepen-in-hotelzwembad.dhtml>

Conclusie

De onderzoeksvraag van deze scriptie bestaat uit twee delen. Het eerste deel van de vraag “*Op welke manier, en in welke mate, identificeert de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond zich met Nederland*” is beantwoord in hoofdstuk één en twee.

In hoofdstuk één ben ik ingegaan op de diversiteit die er bestaat onder Marokkanen en Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond. De diversiteit in Marokko maakt het onmogelijk om te praten over ‘de Marokkaan’, laat staan over ‘de Marokkaan’ in Nederland. De onderlinge verschillen zijn hiervoor te groot.

In hoofdstuk twee is het identiteitsbegrip besproken. Identiteit kan worden gezien als een sociaal construct dat wordt gevormd in relatie tot significante anderen, en is context afhankelijk. Het sociale en dynamische karakter van identiteit is beter te bevatten wanneer er wordt gekeken naar processen van identificatie. Door uit te gaan van identificatie worden deelidentiteiten niet uitgesloten, maar is er ruimte voor meerdere deelidentiteiten die, afhankelijk van de context, naar voren komen of juist op de achtergrond kunnen raken. Voor de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond zijn de ouders, maar ook vrienden en collega’s, te zien als significante anderen. De relatie met de ouders zorgt voor een emotionele identificatie met Marokko, vooral gebaseerd op vroege herinneringen en soms gevoelens van nostalgie. Ook is er een emotionele identificatie met Nederland naar voren gekomen, gebaseerd op sociale contacten en het opgroeien in Nederland. Naast een emotionele identificatie met een sociaal netwerk, is er een sterke functionele identificatie met werk en studie naar voren gekomen. Werk en studie bindt de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond niet alleen aan Nederland, ook geven werk, studie en een sociaal netwerk een toekomstperspectief waarin Nederland de hoofdrol speelt. Door de sterke identificatie met Nederland, en het opgroeien in Nederland, is er sprake van normatieve identificatie met Nederland. Men is opgegroeid met de Nederlandse normen en waarden, en ziet deze dan ook als eigen.

Door de verschillende processen van identificatie die langs elkaar en door elkaar heen lopen, voelt de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond zich het ene moment sterk Marokkaans, terwijl zij zich het volgende moment sterk Nederlands kunnen voelen. Naast het hebben van een etnische of nationale identiteit speelt voor een aantal personen de religieuze identiteit ook een belangrijke rol. Voor de praktiserende moslims is de islamitische identiteit de overkoepelende identiteit. Zij zijn elk moment van de dag, in elke context, moslim. Daarnaast kunnen zij zichzelf identificeren met vele andere aspecten als Marokko, Nederland, werk of vrienden.

Het sociale en dynamische karakter van identiteit en de processen van identificatie geven de

tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond een meervoudige identiteit. Deze meervoudige identiteit zorgt ervoor dat een identificatie met Marokko, en soms de islam, niet in de weg staat van een identificatie met Nederland. Voor de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond is hun identiteit een brug tussen de verschillende werelden waarin, of waarmee, men leeft. Door de meervoudige identiteit is er geen eenduidig antwoord te geven op het eerste deel van de hoofdvraag, het verschilt namelijk per persoon en per situatie hoe, en waarmee, de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond zich identificeert. Wel is duidelijk naar voren gekomen dat over het algemeen de identificatie met Nederland het sterkst is.

De tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond plaatst zichzelf midden in de Nederlandse samenleving. Hiermee lijkt het tweede deel van de onderzoeksvraag “*wat betekent dit voor hun positie in de Nederlandse samenleving?*” beantwoord. Maar toch ligt de positie van Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond in de Nederlandse samenleving complexer. Het antwoord op het tweede deel van de onderzoeksvraag komt naar voren in hoofdstuk drie en vier.

Hoofdstuk drie gaat in op de etnische categorisering van de Nederlandse samenleving.

De Nederlandse samenleving wordt gestructureerd aan de hand van sociaal-culturele kenmerken, waarbij etniciteit wordt gezien als bepalend. De tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond wordt door hun Marokkaanse achtergrond gezien als non-conform de dominante meerderheid, en bestempeld als etnische minderheid. Aan de etniciteit worden specifieke culturele kenmerken, normen en waarden toegeschreven, waarmee ‘cultuur’ een sleutelbegrip wordt in de discussie en het beleid omtrent etnische minderheden. Door het categorale denken, en de prominente rol die cultuur hierin krijgt, worden Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond gezien als anders, als on-Nederlands, waardoor vooroordelen en stereotyperingen over Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond gehandhaafd blijven, en sociaal-maatschappelijke problemen worden toegeschreven aan culturele oorzaken.

Het cultuurbegrip, en de rol van cultuur in de multiculturele samenleving, wordt besproken in hoofdstuk vier. Iemand indelen op basis van uitsluitend cultuur maakt andere kenmerken, zoals de sterke identificatie met Nederland, een sterk sociaal netwerk in Nederland, of het gegeven dat iemand is geboren en getogen in Nederland, ondergeschikt aan de ‘uithemse cultuur’. Het toeschrijven van specifieke culturele kenmerken aan een groep maakt individuen die bij deze groep ‘horen’ ondergeschikt aan hun groep. Het groepsdenken op basis van cultuur beperkt individuen in hun culturele vrijheid, de vrijheid om zelf te kiezen of je al dan niet bepaalde culturele kenmerken wilt overnemen, loslaten of behouden.

Het proces van etnische minorisering doet geen recht aan de sociale werkelijkheid. Ook al plaatsen zij zichzelf middenin de Nederlandse samenleving, en is de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond te vinden in alle aspecten van de Nederlandse samenleving, de tweede generatie Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond wordt door anderen nog steeds niet gezien als ‘Nederlands’ maar als buitenlands, en wordt buiten de imaginaire Nederlandse gemeenschap geplaatst.

Het categorale denken moet worden losgelaten. Het loslaten van het categorale denken en het zoeken van oorzaken en verklaringen in ‘cultuur’ lost sociaal-maatschappelijke problemen in onder andere achterstandswijken niet op. Echter het loslaten van het zoeken naar culturele oorzaken en verklaringen zal ruimte geven voor het zoeken naar andere oorzaken en verklaringen die in de sociale werkelijkheid beter op hun plek zullen zijn. Hiervoor zal verder onderzoek naar bijvoorbeeld een jongerencultuur of straatcultuur (Omlo 2011) nodig zijn. Ook zullen er nieuwe inzichten moeten komen over hoe de samenleving in elkaar steekt.

Hoe hard Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond ook werken, hoe ‘verkaast’⁵ ze ook zijn, zolang etniciteit en cultuur de verklarende factoren zijn om de Nederlandse samenleving mee in te delen, zullen we nooit bij een gedeeld Nederlands burgerschap kunnen komen, wat nodig is om een daadwerkelijke culturele vrijheid, een vrijheid van zijn wie je bent en wie je wilt zijn, te kunnen bereiken.

⁵Naar de blog www.marokkaansekaas.nl

Bibliografie

ACB Kenniscentrum

2011 Factsheet: Marokkanen in Nederland

Borsje, R.

2012 'Kinderen 'asbesttoeristen' poepen in hotelzwembad' *Algemeen Dagblad* 26 juli 2012

Central Intelligence Agency (CIA)

z.j. World Factbook: Morocco

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mo.html>

Eddaoudi, A.

2000 *Hollandse Nieuwe, drie generaties Marokkanen aan het woord*. Rotterdam: Uitgeversmaatschappij Ad. Donker b.v.

Elsevier

2011 Nieuws, buitenland

<http://www.elsevier.nl/web/Nieuws/Buitenland/288553/David-Cameron-Multiculturalisme-heeft-gefaald.htm>

Ennahachi, R.

z.j. Blog Marokkaanse kaas: Over Redouan Ennahachi

<http://marokkaansekaas.nl/over/>

Eriksen, T. H.

2002 *Ethnicity and Nationalism*. (2nd ed.). London: Pluto Press.

Ghorashi, H.

2006 *Paradoxen van Culturele Erkenning: Management van Diversiteit in Nieuw Nederland*. Vrije Universiteit Amsterdam.

Gordijn, A.

2007 *Integratie in Nederland, terug naar de kern. Hoe de Nederlandse 'cultuur' het integratieproces van Marokkaanse Nederlanders beïnvloedt*. Masterthesis, Universiteit Utrecht.

Hedetoft, U. & Hjort, M.

2002 Home and belonging: Meanings, Images, and Contexts. *The Postnational Self; Belonging and Identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Heijne, B.

2011 Moeten wij van elkaar houden? Het populisme ontleed. Amsterdam: De bezige bij

Huntington, S.

1993 The Clash of Civilizations. *Foreign Affairs* 72, 3: 22-49.

Image Support

z.j. Sport als middel

<http://imagesupport.nl/sport-als-middel/>

Jurgens, F.

2007 Het Marokkanendrama. Amsterdam: J.M. Meulenhof

Laroui, F.

2011 Poldermarokkanen. Tragikomische verhalen over emigratie. Breda: De Geus

Mahmood, S.

2004 "The subject of Freedom" in Politics of piety. Princeton: Princeton University Press

Ministerie van buitenlandse zaken

z.j. Reizen en Landen: Marokko

<http://www.minbuza.nl/reizen-en-landen/overview/m/marokko.html>

Modood, T

2007 Multiculturalism. Cambridge: Polity Press

Nidi instituut

2012 De etnische bril. Categorisering in het integratiebeleid

Obdeijn H

2001 De Marokkaanse uitdaging. De tweede generatie in een veranderend Nederland.
Utrecht: Forum

Obdeijn H, e.a.

2002 Geschiedenis van Marokko. Amsterdam: Bulaaq.

Omlo, J.

2011 Integratie én uit de gratie? Perspectieven van Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen. Delft: Eburon

Rath, J.

1991 Minorisering; de sociale constructie van 'etnische minderheden'. Amsterdam: Sua

RMO.

2012 Tussen afkomst en toekomst. Etnische Categorisering door de overheid. Den Haag:
Raad voor Maatschappelijke ontwikkeling

Scheffer P.

2000 'Het multiculturele drama' *NRC Handelsblad* 29 januari 2000

Scheffer, P.

2007 Het land van aankomst. Amsterdam: De bezige bij.

Sen, A.

2006 Identity and violence; the illusion of destiny. New York: Norton & Company

Samenwerkingsverband van Marokkaanse Nederlanders

2012 Dossiers

<http://www.smn.nl/dossiers/101-arbeid-en-scholing/798-groei-werkloosheid-treft-vooral-marokkaanse-nederlanders>

Taylor, C.

1994 The politics of recognition in: Multiculturalism: Examining the politics of recognition.
Princeton: Princeton University Press.

Tsing, A.

2004 Friction. An Ethnography of Global Connection. Princeton: Princeton University Press

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid

2007 Identificatie met Nederland. Den Haag/Amsterdam: University Press

Wikan, U.

2002 Generous Betrayal. Chicago/London: The university of Chigaco press

Wimmer, A.

2002 Nationalist exclusion and ethnic conflict. Shadows of modernity. New York:
Cambridge University Press

Bijlage

Geanonimiseerd overzicht respondenten:

Geslacht	Leeftijd	geboren in	opleidingsniveau	doet nu
Vrouw	19	Nederland	WO	Student
Man	24	Marokko	WO	Student
Vrouw	32	Nederland	HBO	Verhuurmakelaar
Vrouw	29	Nederland	MBO	Kantoor (ICT)
Man	37	Marokko	Middelbare school	Kantoor
Man	30	Marokko	HBO	Leidinggevende functie
Man	31	Nederland	Middelbare school	Technisch
Vrouw	30	Marokko	HBO	Financiële sector
Vrouw	37	Marokko	HBO	Financiële sector
Man	32	Marokko	MBO	Sociaal maatschappelijke dienstverlening
Man	22	Nederland	WO	Webredacteur
Man	35	Marokko	HBO	Budgetcoach
Man	29	Nederland	HBO	Ambtenaar, politiek actief
Man	32	Nederland	MBO	Kantoor
Vrouw	21	Nederland	WO	Student/ Bijbaan
Vrouw	20	Nederland	Middelbare school	Uitzendburo
Vrouw	24	Nederland	MBO	Zorg
Vrouw	20	Nederland	MBO	Student/ Bijbaan